

מאמר מערכת

גשמי ארץ ישראל

"ונתתי מטר ארצכם בעתו" - "אני ולא על ידי מלאך" (ספרי ח"ב פיסקא מ"ב).

ארץ ישראל מושגחת ע"י הקב"ה בעצמו, בקשר ישיר ובלתי אמצעי, כנאמר בפסוק: "עיני ה' אלהיך בה", ואילו שאר הארצות - על ידי שרים שנתמנו לכך ע"י הקב"ה ובדרך הטבע. הבדל משמעותי ומהותי זה, בא לידי ביטוי בנושאים רבים ושונים.

בין יתר הדברים שבהם מתייחדת ארץ ישראל משאר הארצות הוא אופן השקאתה: "ארץ ישראל משקה הקב"ה בעצמו, וכל העולם כולו ע"י שליח, ארץ ישראל שותה מי גשמים, וכל העולם כולו מתמצית" (ראה תענית י,א).

עובדה מדהימה זו מערערת את כל התפיסה הפשטנית והשטחית כלפי מקורות המים בארץ ישראל! צריכים לדעת שרק שארץ ישראל אינה כשאר הארצות, ארץ ישראל היא ביתו ובית מלכותו של הקב"ה, והוא, הוא בלבד אחראי לכל הקורה איתה שם. וכשחסר מים, הרי זו תוצאה ישירה של רצון ה', שבאה בעקבות עוונותינו בתחומים שונים, וכדברי חז"ל. ועל כן מה נואלו כל המחפשים מקורות חלופיים לגשמי ארץ ישראל. עלינו לפשפש במעשנו ולתקנם, ואז יתקיים בנו "ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש", כל תגובה אחרת מצידנו אינה אלא מעשה ילדות הנובעים מחוסר אמונה והבנת השגחת ה' על הארץ ויושביה.

הגשם - הוא המחיה, מגדל ומצמיח את כל החי והצומח על פני האדמה. החי והצומח בארץ ישראל - מהותו שונה ונבדלת משאר החי והצומח בחוץ לארץ, ועל כן מקור חיותו גם שונה, ובעוד שעל שאר חלקי כדור הארץ ממונים שרים שמתפקידם להצמיח ולקיים, הרי שעל ארץ ישראל הקב"ה בכבודו ובעצמו, ומכאן כל ההבדלים של שכר ועונש, של מצוות ועבירות - בארץ ישראל.

חייבים אנו להבהיר לעצמנו שוב ושוב, שיושבים אנו בבית מלכותו של הקב"ה, והדבר מחייבנו בכפליים. אלפיים שנים עם ישראל שהה בגלות, בנכר, על אדמת ארץ העמים, וכעת זוכה הוא לישב בארץ המובטחת, זכות שלה ציפו בערגה יהודים בכל הדורות, ודורנו זוכה להגשים חלום זה. אולם היא הנותנת - זכות זו מחייבת, מחייבת להפנים משמעות של קדושה, של קיום מצוות התלויות בארץ, של הבנת ההשגחה השונה הקיימת בארץ ישראל, הבנת זכותנו המוחלטת על אדמת ארץ ישראל, והרגשת ישיבתנו, ישיבת בנים בבית אביהם.

יהי רצון שנזכה להחיל הרגשות אלו בלבנו ובמעשינו - אמן.

גליון מס' 28 עוסק:

- א. פתחנו חוברת זו בגנזי א"י - הערות וחידושים בעניני שביעית להגאון רבי שלום מזרחי זצ"ל בעמח"ס "דברי שלום". תודתנו מסורה לבנו הרה"ג ר' דוד מזרחי שליט"א, ולידידנו חבר המכון רבי דוד אביטן שהביא פנינה זו לידינו.
 - ב. מורה דרכו של המכון הג"ר שמ"ע שליט"א, דן במאמרו באחד היסודות החשובים בשנת השמיטה הלכה למעשה, הגדרת "לאוקמי אילנא", שכן בירור סוגיא זו הלכה למעשה מלווה את כל הפעולות החקלאיות בשנת השמיטה.
 - ג. כהמשך לסדרת ספרי "השדה" על מצוות התלויות בארץ שחיבר יו"ר המכון הרב שניאור ז. רווח שליט"א, שוקד הרב המחבר בימים אלו על ספר "שביתת השדה" - הל' שביעית, בחוברת זו הצגנו לפני הקורא את הפרק הראשון של ספר זה.
 - ד. במסגרת הפרוייקט המקיף על הל' זרעים, אנו ממשיכים לפרסם פרק נוסף של "אוצר התשובות" על הל' שביעית מאת ידידנו חבר המכון רבי דוד אביטן.
 - ה. חלק נוסף ואחרון של מאמרו המקיף של הרב בוארון שליט"א על הפרשת תרו"מ בנוסח מקוצר.
 - ו. במדור תגובות הבאנו את תגובתו של הרב דוד אביטן אודות "בית פאגיי".
- בסוף החוברת הבאנו את המדון "מהנעשה במכון".

בייקרא דאורייתא
המערכת

מידע הלכתי

ט"ו בשבט - ר"ה לאילנות

- א. שנה זו שנת התש"ס שהיא השנה השישית לשמיטה מעשרין מעשר עני, ולענין פירות - להבדיל מירקות - שנת מעשר עני מתחילה החל מט"ו בשבט ואילך. וכל הפירות שיחנטו החל מט"ו בשבט מעשרין מעשר עני. וידועה דעת רבינו הרמב"ם שחנטה לענין מעשרות היא הבאת שליש, וכבר הוכיח מו"ר הג"ר שלמה עמאר שליט"א שהשליש האמור הוא שליש בבישול הפרי ולא בגודל הפרי, וממילא הלכה למעשה ניתן לומר שמכל הפירות שיגיעו לשווקים בעזה"י לקראת סוף החורף, יגיעו לשליש בישול אך ורק לאחר ט"ו בשבט, ומכאן יש לעשר מעשר עני בלבד.
- ב. נטיעות חדשות שניטעו בין ט"ו בשבט עד ט"ו באב תשנ"ז, המטע יצא מערלה בט"ו בשבט שנה זו. נטיעות שניטעו בין ר"ה תשנ"ז לט"ו בשבט תשנ"ז מונים מיום ליום, ואין צריך להמתין עד ט"ו בשבט, וכן הכריע הלכה למעשה מרן בשולחן ערוך. ואותם שניטעו בין ט"ו באב תשנ"ז עד ר"ה תשנ"ז, ביום ר"ה תש"ס יצא המטע משנות ערלה ונכנס לרבעי.

בכבוד רב
שניאור ז. רווח

גנזי ארץ ישראל

חידושים בענייני שביעית

למרן הגאון רבי שלום יצחק מזרחי זצוק"ל בעל "דברי שלום"
[עובד ונמסר למכון ע"י בנו הרה"ג רבי דוד מזרחי שליט"א]

א. בענין מכירת הקרקע לזמן – כגון שתי שנים דהוי מכירה לזמן, שכתב הרב שמן המור (יו"ד ס"ד) ועפ"ז אין איסור מכירה לעכו"מ משום לא תחנם.

כתב בספר השמיטה להג"מ טוקצינסקי (דף ס) דהגאון ר' נפתלי הרץ הלוי לא מלאו להתיר עפ"ז מחמת מ"ש הרמב"ם (בפ"י מע"ז ה"ג) אין מוכרים להם ושוות בארץ ישראל וכו' ואין משכירין להם שדות ע"ש בר"מ, ולפי"ז יש לאסור מכירה לזמן דלא עדיפא משכירות דלא הוי מכירה אלא ליומא.

והנה ראייה זו הוכיח הרב תורת יהונתן [פרק ז] לאסור מדרבנן מתנה ע"מ להחזיר דלא עדיפא משכירות דאסר הר"מ. והנה בדברי שלום (ח"ג סימן קי"ג או ג') כתב לחלק דאין ראייה משכירות למכירה לזמן, דשאני שכירות דאורחא היא להשכיר לזמן קצוב, לכך גזרו בה רבנן דהוי מילתא דשכיחא, ומילתא דשכיחא גזור בהו רבנן, משא"כ מכירה לזמן או מתנה ע"מ להחזיר דהוי מילתא דלא שכיחא, משום דסתם מכירה או מתנה הוי לעולם ולא לזמן קצוב, וא"כ י"ל דלא גזור בהו רבנן, אלא דמסקנת הדברי שלום (שם) לחומרא מאחר ודין זה לא נפיק מפלוגתא, ועיין בחזו"א שביעית (סימן כ"ד או"ד) דס"ל דמכירה לזמן הוי איסורא מדאורייתא וא"כ ודאי שיש להחמיר (ועוד עיין בר"ש במ"ש בענין לאו דלא תחנם).

ב. בענין לקיטת הפירות משדה הפקר – דאין ללקוט כמות גדולה יותר משיעור שהוא רגיל להביא לביתו לכמה ימים, והטעם הוא משום דנראה שלוקט לסחורה, ויש איסור סחורה בפירות שביעית, וכמ"ש החזו"א בשביעית (סימן י"ב או"ט) הטעם.

אמנם בזמן הזה שיש הרבה מבעלי הקרקעות שמוכרים אותם בקנין גמור ע"י הרבנות, יש לומר דליכא חשדא דנראה דלוקט לסחורה, מאחר דיש לומר שמכרם לעכו"מ, ולכן לא מתנהג בפירות בקדושת שביעית, ואף דמחזי דהוי לסחורה שרי.

הגאון רבי שלמה משה עמאר שליט"א
אב"ד פ"ת וחבר מועצת הרה"ר לישראל

בגדר ההיתר דלאוקמי אילנא בשביעית [ח"א]

בעה"ו. אור ליום שני כ' כסליו התש"ס.

א. ידוע ומפורסם דמלאכות של שדה וכרם מתחלקות לשנים, יש מלאכות שהם להשביח האילן לגדלו ולהפריחו, ויש סוג מלאכות שהן באות לשמור על קיומו של האילן, שלא ימות ולא ינזק ולא יסוג אחור מכמות שהוא. וחז"ל תלו בזה את המפתח להיתר או לאסור המלאכות בשנת השמיטה.

וכדאשכחן במסכת ע"ז (דף נ' ע"ב) אמר רב יוסף בר אבא איקלע רבה בר ירמיה לאתרין, אתא ואיתי מתניתא בידיה, מתליעין ומזהמין בשביעית ואין מתליעין ומזהמין במועד. כאן וכאן (שביעית ומועד) אין מגזמין. וסכין שמן לגזום בין במועד בין בשביעית.

ופירש"י ז"ל מתליעין, נוטלין תולעת שבאילן. ומזהמין, כשיש מכה באילן ונשרה קצת קליפתו מדביקין שם זבל וקושרין שלא ימות. וע"ש שכתב דבמו"ק אמרו אין מזבלין, והיינו זיבול קרקע שהיא עבודה שבשדה ובכרם.

ובגמרא שם ביארו החילוק שבין שביעית דמותר לזהם, משום דמלאכה אסר רחמנא וטירחא שרי, לבין מועד דאפילו טרחא נמי אסור. ושאלו מאי שנא זיהום דשרי ומ"ש גיזום דאסור, ומשני זיהום אוקומי אילנא הוא ושרי, גיזום אברויי אילנא ואסור. והקשו מדתנן בשביעית (פ"ב מ"ד) מזהמין את הנטיעות וכורכין אותן וכו' עד ראש השנה, עד ר"ה אין בשביעית לא. ודילמא כדורב עוקבא בר חמא דאמר (במו"ק ג' ע"א) תרי קשקושי הוו חד לאברויי אילנא ואסור, וחד לסתומי פילא ושרי, הכא נמי תרי זיהומי הוי חד לאוקמי אילנא ושרי, וחד לאברויי אילנא ואסור. עוד חילקו שם בין הא דסכין שמן לגזום דהוי אוקומי אילנא, ובין מה שאסרו שם (משנה ה') לסוך את הפגין דהוי פטומי פירא ואסור.

וצריכים להבין את ההיתר דלאוקמי אילנא, דמשמע דאפילו מלאכה שאם עושה אותה להשביח האילן ולחזקו חשיבא מלאכה גמורה, אותה מלאכה גופה כשעושה אותה לאוקומי אילנא בלבד היא מותרת. וצ"ל טעם הדבר, ובפשטות היה נראה לומר דכיון שכל המלאכות בהם דנו בסוגיות הגמ' דע"ז הנז' ובמו"ק (ג' ע"א) הם מדרבנן, דמן התורה אין איסור אלא בזריעה וקצירה זמירה ובצירה, המפורשות בתורה להדיא, (ונחלקו הפוסקים בחרישה ובנטיעה אם הן דאורייתא). והם אמרו לאסור המלאכות הללו, אך לא אסרום אלא כשהם נעשים לאברויי אילנא אבל כשנעשים רק כדי לאוקומי אילנא בזה לא גזרו מלכתחילה. והניחו הדבר כאשר היה מעיקרא דדינא שלא יכחש העץ ולא ימות, וזכר לדבר הן המלאכות דחול המועד שהתירו חכמים דבר של הפסד, וכדתנן בריש מסכת מועד קטן משקין בית השלחין במועד ובשביעית וכו'. ופירש"י ז"ל דמסרן הכתוב לחכמים לומר איזו מלאכה אסורה בחולו של מועד ואיזו מותרת וכו'. עכ"ל, וע"ש במ"ש התוספות בזה. וה"נ בשביעית אפ"ל דכל מלאכה שהוא לאוקומי אילנא לא גזרו בה, מפני ההפסד והנזק העלול להיות באילנות בהמנעות מעשות אותה מלאכה.

ב. ואולם המעיין בדברי רש"י ז"ל בע"ז (נ' ע"ב) הנ"ל יראה דרוח אחרת עמו בענין זה. והוא בד"ה אבל סכין שמן לגיזום, וז"ל כדי שלא ימות האילן אם נגזם קודם לכן, מלאכה שהיא עבודה קרקע אסר רחמנא. והני לאו מלאכת קרקע נינהו, דאוקומי אילנא בעלמא הוא, שלא ימותו אין משביחו לאילן אלא מעמידו בכמות שהוא עכ"ל. הכי מפורש בדברות קדשו ז"ל דכל

שאינן משביחו לאילן באותה מלאכה, לאו מלאכת קרקע היא, ולא אסר רחמנא אלא מלאכה שהיא עבודת קרקע.

ונראה לכאורה דלפירש"י ז"ל אפילו לאביי דתולדות אסורות מן התורה, (כמ"ש במסכת מו"ק ב' ע"ב), אם עושה אותה תולדה רק כדי לאוקומי אילנא ונזהר שלא להשביחו ולהפריחו ע"י מלאכה זו, מותרת אותה מלאכה דלאו מלאכת קרקע היא מכיון דלא משביח האילן במלאכה זו. וכן נמי לדידן דק"ל כרבא דרק מה שמפורש בתורה הוא דאסור מן התורה, מ"מ אם יעשה אחת מארבע מלאכות המפורשות בתורה, אם עושה אותה רק לקיים האילן שלא ימות ואינו משביחו, יש להתיר הגם שהוא מלאכה דאורייתא משום דכל לאוקמי לאו מלאכת קרקע היא ויצא מכלל איסורי שביעית, ועדיין צריכים אנו להבין טעמו של דבר, למה לא תיקרא מלאכת קרקע אא"כ יש באותה מלאכה שבח והגדלה לאילן, וכן צ"ל מה הוא ענין מלאכת קרקע, ומניין לוקחה הגדרה זו.

ונלע"ד דהדברים הם כמבוארים במסכת מו"ק (ג' ע"א) דרבא אמר שם, אבות אסור רחמנא תולדות לא אסר רחמנא, דכתיב ובשנה השביעית שנת שבתון וגו'. מכדי זמירה בכלל זריעה ובצירה בכלל קצירה, למאי הלכתא כתבינהו רחמנא. למימרא דאהני תולדות מיחייב אחרוניתא לא. ולא והתניא שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור. אין לי אלא זירוע וזימור, מניין לניכוש ולעידור ולכיסוח, ת"ל שדך לא, כרמך לא. לא כל מלאכה שבשדך ולא כל מלאכה שבכרמך. (ופירש"י ז"ל שם מדלא כתיב לא תזרע שדך לא תזמור כרמך, משמע שדך לא כרמך לא. ור"ח ז"ל שם פי' דהו"ל לכתוב רק לא תזרע, ותיבת שדך וכרמך יתירות ללמד כל הני מלאכות.) והמשיכה הברייתא לפרט מלאכות רבות שהן אסורות ונלמדו מאותה דרשה. ואח"כ אמרו, יכול לא יקשקש תחת הזיתים, ולא יעדר תחת הגפנים, ולא ימלא נקעים מים, ולא יעשה עוגיות לגפנים, ת"ל שדך לא תזרע. זריעה בכלל היתה ולמה יצתה להקיש אליה, לומר לך מה זריעה מיוחדת עבודה שבשדה ובכרם, אף כל שהיא עבודה שבשדה ובכרם. ע"כ הברייתא. והרי למדו מזריעה דבעינן עבודה שבשדה ובכרם, ובלא"ה לא אסרתו תורה בשביעית. וצ"ל דכמו שבשבת אמרו מלאכת מחשבת אסרה תורה. ה"נ בשביעית אמרו שלא אסרה תורה אלא עבודה שבשדה ובכרם. (וע"ש בתוספות דמשמע שצריכה אותה מלאכה להיות נוהגת בשניהם בשדה ובכרם.) ופריך בגמ' שם, וקשקוש בשביעית מי שרי, והכתיב והשביעית תשמטנה ונטשתה, תשמטנה מלקשקש ונטשתה מלסקל, א"ר עוקבא בר חמא תרי קשקושי הוו, חד אברויי אילנא וחד סתומי פילי, אברויי אילן אסור, סתומי פילי שרי. והא קמן דאפילו המלאכות שהתירו לא התירו אלא כשהם לאוקומי אילנא, ומיעטו אותם מעבודת שדה וכרם. כדדרשו מה זריעה מיוחדת וכו'. נמצא דכל לאוקומי אילנא לא חשיבא מלאכת שדה וכרם ונפקא מכלל המלאכות האסורות בשביעית. והוא סייעתא לדברי רש"י ז"ל, ואפשר דלזה התכוין במה שכתב, דלאו מלאכת קרקע נינהו דאוקומי אילנא בעלמא הוא וכו'.

ואעפ"י שיש מקום לדחות ולומר דמתחילה קבעו חז"ל דארבע מלאכות הנזכרות שם להתיר שהן, קשקוש ועידור ומים בנקעים ועוגיות, אינן מלאכות שבשדה ובכרם, ואחרי זה כתבו דאעפ"י שאינן מלאכות שדה וכרם, עם כל זאת לא התירו אלא כשהם לאוקומי אילנא דוקא, אבל לעשות אותם כדי לאברויי אילנא אסור חכמים. ולפ"ז אין לנו ראיה לדברי רש"י ז"ל. ועכ"פ בודאי שרש"י ז"ל מפרש את הגמ' דמו"ק כפי שיטתו שכתב בע"ז הנ"ל, דמשום שהם לאוקומי אילנא בלבד, ע"כ לא הו' מלאכת שדה וכרם. ונראה דה"ה נמי לשאר מלאכות דכשהן לאוקומי בלבד דמותרות דע"ז לא חשיבי מלאכת שדה וכרם, והני ארבע דנקט הוא משום שבאלה בדרך כלל נעשות רק לאוקומי, אבל שאר מלאכות נעשות כדי לאברויי. אבל אם הוא זקוק לשמור האילן באחת משאר מלאכות ונזהר לעשות לו רק כדי קיומו בלבד, אה"נ שגם בשאר מלאכו' שרי.

ג. וא"כ גם למה שכתב הרב מראה הפנים (בריש מסכת שביעית) בירושלמי, דכל המלאכות האסורות בשבת, אסורות גם בשביעית בעשה דושבתה הארץ, דלפי זה כל המלאכות הנזכרות בגמ' דמו"ק, אעפ"י שאמרו שם לפי רבא שהן אסורות רק מדרבנן, וקרא דכרמך לא שדך לא הוא רק אסמכתא בעלמא. אין זה אלא שאין בהם לאו, אבל מצות עשה יש בהם לפי שיטתו, ולא עוד אלא גם לשיטת מהר"י קורקוס ז"ל דס"ל דחרישה אסורה מן התורה גם להרמב"ם ז"ל והיא בכלל לאו דלא תזרע, וכן כתב גם בחזון איש וכן הוא בדרך אמונה (פ"א ה"ה), והחזו"א סובר שגם נטיעה אסורה מן התורה, ע"ש. (ואולם מהר"י קורקוס ז"ל כתב להדיא דנוטע הוא דרבנן וע"ש בטעם הדבר וכן נראה מפשיטות לשון הרמב"ם ז"ל שם). הנה בכל אלו אם יעשה אחת מהם רק לאוקומי אילן ולהצילו שלא ימות, ג"כ אפשר דמותר לפי שיטת רש"י ז"ל, דכשהוא לאוקומי נפיק מכלל מלאכת שדה וזרע, ומותר לעשותם. דלשיטתו אין חילוק בין מלאכות שהן מדרבנן או מדאורייתא לענין זה, דכל שהוא לאוקומי לאו מלאכת קרקע היא, שלא אסרה תורה בשביעית אלא המלאכות המיוחדות שבשדה ושבכרם, ולאוקומי אילנא יצא מכלל זה.

אלא שראיתי להגאון הגדול מוהרש"ז אורבך זללה"ה בשו"ת מנחת שלמה ח"א (סימן נ"א אות ח') שבתחילת דבריו כתב דעבודות דאורייתא אסורות גם בלאוקומי. והוכיח כן מהיתר חרישה דעשר נטיעות, דמבואר בירושלמי דהוא כדי שלא יתיבשו, והריטב"א בסוכה (ל"ג) כתב דהוא כדי שלא ימותו. ואפילו הכי לא התירו אלא בתוספת שביעית אבל בשביעית גופה אסור. ובמלאכת שלמה ריש מס' שביעית כתב דהטעם שהתירו בנטיעות לר"ע, הוא משום דהו"ל לאוקומי אילנא, וכ"כ הרש"ס ז"ל שם (פ"ב מ"ד) לענין השקאה. וע"ש עוד.

ולפי מה שהעלינו דהיתר לאוקומי הוא משום דע"י כן לא חשיבא מלאכה האסורה בשביעית, א"כ אין מקום לחלק בין דאורייתא ובין דרבנן. וזה סותר לדברי הגאון ז"ל. ובמושכל ראשון עלה בדעתי לומר דיש מקום לדחות מ"ש להוכיח מגמ' דמו"ק הנ"ל, דשם בגמ' הקשו מהברייתא דלמדה כל המלאכות האסורות בשביעית מן הפסוק דשדך לא, וכרמך לא. על רבא שאמר שאין אסור מן התורה אלא שני אבות ושתי תולדות. וכאן ראינו שלמדו כל האיסורים מן התורה, ותירץ שכל האיסורים הנ"ל אינן אלא מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא הוא. ורק אחרי זה הקשו קשקוש וקשקוש ותירצו תרי קשקושי הן, לאברויי אסור, אבל סתומי פילי אוקומי אילנא הוא ושרי. ואפ"ל דרק במלאכות דרבנן הוא שהתירו לאוקומי אילנא. אבל בדאורייתא לא.

מיהו נראה טפי דלא אמרו שהוא אסמכתא בעלמא אלא אדרשה דשדך לא וכרמך לא שבא לרבות כל הני איסורים, אבל הדרשה השניה דלמדו שצריכה להיות עבודה מיוחדת שבשדה ושבכרם, על זה לא אמרו שהיא אסמכתא בעלמא, תדע דלמדו כן מזריעה שהיא דאורייתא, ואמרו מה זריעה שהיא מיוחדת וכו', ובודאי דבאיסורים דאורייתא לא עבר דאורייתא עד שיהיה לאברויי אילנא.

ד. שו"ר להגאון מנחת שלמה שם ששב וכתב בזה"ל, גם יש מקום לומר דהשקאה וחרישה שרגילין תמיד לעשותן חשיבי שפיר עבודת שדה וזרע, ושפיר אסירי בדאורייתא, משא"כ עבודה שעושין רק בדרך מקרה, אפשר דרק באברויי חשוב להקרא בשם עבודה ולא לאוקומי, וכמו שנראה מרש"י שם במס' ע"ז. [ולכן אפילו מאן דסובר דתולדות נמי אסירי מה"ת, אפ"ה מודה דלאוקומי שרי. עו"כ שם בשם שבת הארץ (פ"א ה"כ) ובהלכות שביעית להגרי"מ טוקצינסקי ז"ל שכתבו דמותר לאוקומי אפילו גם בזימור דאורייתא. והסתמכו על פי' הר"ח שם במסכת ע"ז, וע"ש שכתב דאין ראייה מרבינו חננאל ז"ל שהזכירו, ומ"מ נראה כדבריהם משום דמסתבר שגם אב"י דסובר שגם תולדות אסורות מן התורה, ג"כ סובר הך כללא דלאוקומי שרי. וע"ש. וכונתו פשוטה שגם בלי דברי רבא במו"ק (ג' ע"א), (שהקשו על דבריו שם וכנ"ל עד שהגיעו לחלק בין אוקומי ובין אברויי) ג"כ קשה דבברייתא שם התירו לקשקש תחת הזיתים, ובברייתא אחרת כתיב

והשביעית וגו', תשמטנה מלקשקש. ובע"כ צריכים לחלק ולומר דתרי קשקושי הוו, וגם במס' ע"ז הנז', הקשו בכמה מלאכות ואסיקו דיש לחלק בין מלאכה דאוקומי אילנא ובין מלאכת אברויי. וזה בלא שום קשר עם סברת רבא. נמצא דגם לאביי צריכים לחלק חילוק זה. ומתירים מלאכת לאוקומי, מזה מוכח שגם בדאורייתא מתירים כשהוא לאוקומי. [ואף על גב דיש מקום לדחות ולומר דהברייתא השניה שהביאו במו"ק שם, שדרשו תשמטנה מלקשקש אפשר שהוא רק אסמכתא בעלמא אליבא דאביי, דלאביי הברייתא הראשונה מתפרשת כפשוטה דכל המלאכות שאסרו שם איסורן מן התורה בודאי, (דק' לרבא הוא דאמרו שהן מדרבנן). ועכ"ז אמרו באותה ברייתא דקשקוש ועידור וכו' מותרים. וכפי זה אפשר דהקושיא מאידך ברייתא היא, דאפי' נימא שהוא אסמכתא ואיסור קשקוש הוא רק מדרבנן, מ"מ בראשונה משמע שהקשקוש מותר לגמרי אפי' מדרבנן, ובזה הוא דתירצו וחילקו בין אברויי ובין אוקומי, אבל בדאורייתא י"ל דאפי' אוקומי אסור. מ"מ פשוט הענין לא משמע כן, רק מקשה סתירה בין הברייתות ומשמע ליה דבשניהם מיירי באותו ענין, ולרבא בשתייהן מיירי מדרבנן, אבל לאביי שתי הברייתות מיירי בדאורייתא, ועכ"ז מחלקים בין אברויי ובין אוקומי, וצדקו דברי הרב מנחת שלמה].

ובלא"ה נראה כן מפירש"י ז"ל דע"ז הנז', ואשר הבאתי לו סימוכין דאורייתא ממהלך הסוגיא דמועד קטן וכו"ל, דכל עבודה שהיא רק לאוקומי לא חשיבא עבודת שדה וכו' ויצאה מכלל איסורי שביעית, דלמדו שם מזריעה דלא אסרה תורה אלא מלאכת שדה וכו'.

והנה מפשיטות לשונו של הרמב"ם ז"ל (בפ"א ה"י) נראה דס"ל שלא התירו אלא בדרבנן דוקא. וראיתי כעת שכ"כ במשנת יוסף ח"א (סי' י"ב אות א') בשם שבת הארץ (פ"א ה"כ אות קי"ג) ובשם דבר השמיטה (פ"ב מ"ב) ע"ש ואחר שאבאר דברי הרמב"ם ז"ל הנ"ל אשוב לדון בענין זה.

ה. והמעין בדברי הרמב"ם ז"ל (פ"א מהלכות שמיטה ויובל) יראה שאחר שכתב בהלכה א' שיש מצות עשה לשבות מעבודת הארץ ועבודת האילנות בשביעית, כתב בהל' ב' וגו' את הדברים האסורים בשביעית מן התורה. ובהלכה ד' ה' ו' כתב הדברים שהם אסורים מדרבנן והעובר עליהם מכין אותו מכת מרדות מדבריהם, ובהלכות ז' ח' וט' כתב את הדברים המותרים בשביעית כיע"ש היטב. ואחר כל זה כתב בהלכה י': ומפני מה התירו כל אלו, שאם לא ישקה תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה. והואיל ואיסור הדברים האלה וכיוצא בהם מדבריהם לא גזרו על אלו. שאין איסור מן התורה אלא אותן שני אבות ושתי תולדות שלהם, כמו שביארנו. עכ"ל. ובמושכל ראשון נראה שעל כל הדברים שהזכיר בהלכות שקדמו לזה, להתיר, על כולם קאי ואמר, ומפני מה התירו כל אלו וכו'. ולפי"ז יש לנו לדייק מדבריו ז"ל דלא התירו אלא בדברי האסורים מדבריהם, דהם אסרו אותם והם התירו בכה"ג שע"י מניעתן תעשה הארץ מלחה וכו'. ואם כנים דברינו, יוצא שגם ההיתרים דהלכה ז' כעידור וקשקוש בגפן וזית, שלא התירו אלא לסתום את הפצימים שהוא אוקומי אילנא, גם בזה לא התירו אלא במקום העלול להיות הפסד גדול שתעשה הארץ מלחה וכו'. וזה דלא כמו שדייקנו מדברי רש"י ז"ל דכל מלאכת אוקומי לא חשיבא כלל מלאכת קרקע ומותרת לגמרי, דלשיטת רש"י ז"ל אין הדבר תלוי בהפסד הנגרם מהימנעותה של אותה מלאכה, אלא ההיתר תלוי בכך שאינה מלאכה האסורה בשביעית, וכפי שדקדקתי מהסוגיא דמו"ק (ג' ע"א), דמיעטו מלאכות שאינן מלאכת שדה וכו', וכו"ל. מיהו להרמב"ם ז"ל יסוד ההיתר הוא כדי שלא תעשה הארץ מלחה וכו', וזהו גם קנה המדה להתיר או לאסור כל פעולה בשביעית. ואע"ג דבגמ' במו"ק משמע להדיא שהיתר מלאכת קשקוש ועידור שהם לאוקומי, נלמד מהפסוק, דאמרו בברייתא שם, יכול לא יקשקש וכו' ת"ל שדך לא תזרע, זריעה בכלל היתה ולמה יצתה, להקיש אליה לומר לך מה זריעה מיוחדת עבודה שבשדה ושבכרם. הנה אפ"ל דס"ל להרמב"ם ז"ל דרבנן אסרו גם מלאכות דלאוקומי ולא התירו בכלם, וכמו מ"ש בהלכה ה' שם, ולא יעשן תחתיו כדי שתמות התולעת. ולא יסוך את הנטיעות בדבר

שיש לו זוהמה כדי שלא יאכל אותו העוף כשהוא רך. והרי שתי מלאכות אלו לא באו אלא לקיים האילן ולהגן עליו מן התולעים ומן העופות ועם כל זה אסרו, ולזה כתב בהלכה י' ומפני מה התירו כל אלה וכו'. כלומר מה ראו על ככה לאסור חלק מן המלאכות ולהתיר חלקן, אם כל הטעם הוא משום שאין אלו מלאכות של שדה וכרם, א"כ גם עישון וזיהום היה להם להתיר, לזה כתב דיש טעם אחר, שלא תעשה הארץ מלחה וכו'. אבל מצד זה דהוי אוקומי אילנא ואינה מלאכה לא סגי דחכמים גזרו עליהם ואסרום אפילו שהן לאוקומי ולא לאברויי, אבל מלאכה כזו שאם לא יעשוה, תעשה הארץ מלחה וכו', בזה לא גזרו חז"ל.

ו. ואולם דעת מרן החזו"א ע"ה היא שההיתר דלאוקומי אילנא הוא היתר ברור ועומד בפני עצמו, ואינו תלוי בהפסד, אלא ההיתר בזה הוא משום דכל לאוקומי אינה חשיבא עבודת שדה וכרם, ומותר אפילו באין הפסד. וכמ"ש בשביעית (סימן י"ז סק"כ) בד"ה מו"ק (ד' ע"ב) הא בחדתי הא בעתיקי, אלו עוגיות איירי במקום הפסד, ועשייתן בתחילה ותיקון המקולקל כולן מלאכה דאורייתא בשבת ויו"ט, והוא תולדת חורש כמ"ש בירושלמי (שבת פ"ז ה"ב) ומשום פסידא שרינן וכו'. והנה משנתנו במועד, אבל בשביעית עושין בתחילה עוגיות וכדאמר (שם ג' ע"א), ומשום דעבודת שביעית חלוק ממלאכת שבת, ולא נאסר בשביעית אלא מלאכה המשבחת את הקרקע לזריעה או לצמיחה, ועוגיות הכשר למים הן אבל הן עצמן לאו שבח הוא. וכמ"ש בס"ק י"ט בשם הריטב"א. והלכך עושין עוגיות בשביעית אפילו בסוף שנה ולצורך מוצאי שביעית ואף בדליכא פסידא. וכו' עכ"ל.

וכן כתב עוד שם (בד"ה) וכן הא דעושין אמה בתחילה, היינו אפילו במקום דליכא פסידא ואפילו לצורך מוצא"ש. וכמ"ש ריטב"א דאינו עבודת קרקע. ומועד ושביעית דהוזכרו במתניתין באמת המים לאו בחד גוונא, דבמועד וכו'. אבל בשביעית עושין מתחילה אפילו לצורך מוצ"ש. ולפיכך הוצרכו למיהב טעמא בגמרא, לראב"ע דאוסר בתחילה משום שמכשיר אגפיה לזריעה, עכ"ל. הרי מפורש ומבואר בדב"ק ז"ל שמתיר דברים שהם לאוקומי גם במקום שאין הפסד כלל, ומטעם שאינה מלאכת קרקע וכמ"ש משם הריטב"א ז"ל, והן הן הדברים שכתבתי לעיל מדברי רש"י ז"ל בע"ז (ג' ע"ב) ודקדקתים מהגמ' דמו"ק (ג' ע"א) וכו"ל.

וכן נקט בפשיטות הגאון מוהר"ח קניבסקי שליט"א בסה"ב דרך אמונה (פ"א ס"ק פ"ד) ועוד ע"ש. וכן ראיתי להגאון מוהר"ח גרינמן שליט"א בסה"ב חידושים וביאורים לשביעית (סימן א' ריש אות י"א) וז"ל, נראה דהא דשרינן אוקומי אילנא אינו משום פסידא, אלא שאין שם מלאכה על זה. דעבודת קרקע לא חשיבא אלא לאברויי אילנא ואשבוחי פירי, ולא אוקומי אילנא, וכן משמע ע"ז (ג' ע"ב), דאמרנן שביעית מלאכה אסר רחמנא טירחא שרי. משמע דמתליעין ומזהמין לא חשיב אלא טירחא אע"ג דהוא אוקומי אילנא כדאמרנן התם, וע"ש שהוכיח כן גם מהתוספות שם, עכ"ד. אלא דמהרמב"ם ז"ל (פ"א ה"ה) הנז' נראה לכאורה דלא כדבריהם, וכפי מה שכתבתי, לעיל מדקדוק בדבריו ז"ל.

ואולם החזו"א שם בד"ה והנה הר"מ פ"א וכו' ביאר דברי הרמב"ם ע"פ שיטתו. וז"ל וסיים (הרמב"ם) ומפני מה התירו כל אלה שאם לא ישקה תעשה הארץ מלחה וכו'. ותימא דהלא בברייתא מו"ק (ג' ע"א) עיקרי הלכות קתני מה אסור ומה מותר, אבל במקום פסידא הלא שרינן תולדות האסורות, וא"כ עשיית עוגות ונקעי מים, מותר שאינה עבודה שבשדה ושכרם [ונקעים מים היינו לצורך השקאה, דאי תחת הגפנים והזיתים הויא עבודה גמורה] וכן אמת המים, ולא משום פסידא. ואפשר דטעם הר"מ קאי ארישא דמותר להשקות, אבל רהיטת הדברים לא משמע כן. עכ"ל.

וכונת הרב ז"ל דדברי הרמב"ם ז"ל בהלכה י' הנז', לא קאי על הלכה ז' ששם מנה את המלאכות המותרות משום שהם רק לאוקומי אילן ולא לאברויי, דבאלה אין צריכים לטעם שכתב הרמב"ם ז"ל, אלא מותרים הם מצד שאינה מלאכת קרקע וכו', וגם לא קאי על הדברים הנזכרים להיתר בהלכה ט', ועושין עוגיות וכו', וכמפורש בדברי החזו"א ז"ל, דגם אלה מותרים גם בלא מקום הפסד משום שאינה עבודה שבשדה, ודברי הרמב"ם ז"ל סובבים הולכים רק על הנאמר בהלכה ח' דוקא, שהוא דין השקיה לשדה הזרעים ושדה אילנות.

וכל מעיין ישר יראה כמה קשה להלום דברים אלו בלשונו של הרמב"ם ז"ל, דפשוטו נראה דקאי על כל ההלכות שקדמו לזה, ובחידושים וביאורים שם (ס"ק י"ג ד"ה לשון) כתב דמ"ש הרמב"ם ז"ל ומפני מה התירו כל אלה, דזה הולך על פרטי היתר השקאה, כגון השקאת בית השלחין, וכן שיעור ההיתר באילנות, והרצת עפר לבן, אבל עשיית עוגיות ועידור גפנים וקשקוש דסתומי פילי, ומלוי הנקעים מים. משמע בגמ' שהם מותרים לפי שלא גזרו חכמים על מלאכות אלו כלל. וגם לצורך מוצ"ש מותר לעשותם בשביעית גם בשדה הבעל, עכ"ל. ואע"ג דמנסה הרב נר"ו ליישב לשון "כל אלו" שכתב הרמב"ם דהוא לשון רבים, ואיך נאמר דלא קאי אלא על דין ההשקיה בלבד, ולזה כתב דקאי על פרטי ההשקיה וע"כ כתב בלשון רבים. מיהו זה מהני רק לתיבות "כל אלו", אך הענין כולו קשה דאיך ניתן לומר דקאי על הלכה ח', ולא על הלכה ט' דסמוך ליה, ולמה הפריד ביניהם בדין הנקעים, ואם באמת דין נקעים דהלכה ט' הוא שונה מדין ההשקיה למה לא הסמיכו להלכה ז', דגם שם מיידי בדברים המותרים מפני שאינם חשובים מלאכת קרקע כי הם רק לאוקומי, וממילא היה נשאר הדין דהשקיה סמוך ונראה למ"ש מפני מה התירו וכו'. וכפי הנראה שלזה התכוין מרן החזו"א ע"ה כשדחה פירוש זה וכתב, אבל רהיטת הדברים לא משמע כן.

ז. והנה בלא"ה קשה טובא במלאכות דלאוקומי דהתירו, ולמדתי מרש"י ז"ל בע"ז הנ"ל דכל שהוא לאוקומי אינה מלאכת קרקע, וכאמור זו השיטה שבה דרך מרן החזו"א ע"ה בכל הענין הזה. וכנ"ל. וא"כ למה אסרו מלאכות אחרות אפילו כשהם רק לאוקומי וכבר נקטתי שתי דוגמאות, שהם עישון תחת העץ להסיר ממנו התולעים, וזיהום העץ כדי להרחיק את העופות שלא יאכלו את הרך שבו. והרי שניהם הן מלאכות דלאוקומי ולמה לא התירו.

וכבר עמד ע"ז מרן החזו"א שביעית (סימן י"ז ס"ק י"ט) שכתב בד"ה שם מדרבנן וקרא אסמכתא, נראה דגם למ"ד דאורייתא מודה דאיכא בברייתא שהן מדרבנן כמו מפסגין, שפירש"י סומכין האילן, שאינו אלא אוקומי אילנא, וכן מעשנין להמית התולעים, וכן מפרקין לפרש"י, ואע"ג דקשקוש שרי. הכא מיחזי טפי כעבודה ואסורם חכמים. והא דאמרו ע"ז (נ' ע"ב) מתליעין צ"ל ביד. עכ"ל. הרי דגם הוא ז"ל עמד ע"ז שצריך להבין למה אסרו לעשן תחת האילן והרי בזה מרחיק את התולעים, וא"ל אוקומי יותר מזה, ותירוצו צריך לנו ביאור דמה הוא הגדר דמיחזי יותר כעבודה. כדי שנוכל להבין איזה אוקומי התירו ואיזה נוכל להתיר.

עו"כ בחזו"א שם בדיבור שאחרי זה, וז"ל והר"מ פ"א ה"ה פ' מזהמין לסוך בדבר מזוהם שלא יאכלם העוף, ותימא דבע"ז (נ' ע"ב) מסקינן דמזהמין לאוקומי אילנא שרי בשביעית ומתני' לאברויי אילנא. ונראה דרבינו סמך על הירושלמי דאמרו במחלוקת שנויה, ומתניתין אוסרת גם זיהום שאין בו אברויי, ואפשר דגזרינן משום זיהום דאברויי, ומשום דגמרא דידן לא קבעו הדבר סמך על הירושלמי, וא"ל דבאברויי אילנא פליגי דהא אמרו בירושלמי טעם המתיר דמזהם כמושיב שומר. (אח"כ ראיתי שכן כתב הלח"מ פ"ח מהל' יו"ט). עכ"ל.

והנה בצד מה שבא ליישב למה אסר הרמב"ם מזהם לגמרי ובגמ' דידן אמרו שיש שני זיהומים, וביאר דסמך על הירושלמי וכמ"ש הלח"מ, בא גם ליישב הדבר בסברא דלמה אסור גם באוקומי והרי כל לאוקומי לא חשיבא מלאכת שדה וכרם, וע"ז כתב דאפשר דגזרינן משום זיהום דאברויי.

אלא להדבר קשה דלמה בקישקוש ועידור דאוקומי התירו ולא גזרו משום אברויי וכמו שגזרו בזיהום. ועוד דכל כהאי מילתא הו"ל לש"ס לבאר ולתת טעם בחילוק זה. וא"ל דהירושלמי שאסר גם זיהום דאוקומי אסור גם בקישקוש דאוקומי, דא"כ קשה על הרמב"ם ז"ל דפסק כהירושלמי בזיהום, ואילו בקישקוש חילק להדיא בין אברויי ובין אוקומי, ונמצא מזכה שטרא לבי תרי. וכאמור גם מה שתירץ לעיל גבי איסור עישון דמיחזי טפי כעבודה. גם הוא קשה למה זה נראה דומה לעבודה יותר מקישקוש ועידור.

ח. וראיתי בדרך אמונה (פ"א ס"ק ט"ל) שהביא דברי החזו"א הנ"ל, וע"ע שם בס"ק מ"ב. [וכתב שם דהפאת השלחן כתב דרש"י והר"ש מתירים לסוך בזהמא שלא יאכלנו העוף או להרחיק התולעים ושאר מזיקים מותר דהוי אוקומי אילנא, וזיהום שאסרו הוא כשבא להרבות האילן ולהשביחו. ע"ש, וצ"ל כונתם דאלו הם דברי הגמרא דע"ז, ואילו הר"מ דלא פסק כן אלא אסר כל זיהום אזיל בשי' הירושלמי וכמ"ש הלח"מ.]

עו"כ הגר"ח קניבסקי שליט"א שם בביאור ההלכה (הלכה ה' ד"ה ולא יאבק. באה"ד) דלפי דברי החזו"א הנ"ל נפל בבירא כל ההיתר של אוקומי אילנא, דאיך אפשר לדעת מה חזי טפי כעבודה ומה לא, חוץ מהדברים שאמרו חז"ל בהדיא, ואולי כונת מרן החזו"א ע"ה לחלק בין קשקושי לסתומי פילי שעושה הפעולה בקרקע ולא בגוף האילן לכן התירו, משא"כ מעשנין ומזהמין שהוא בגוף האילן מחזי טפי כעבודה ואסרו, וסברא זו נזכרת בחזו"א שם (סי' כ' סק"ה) וצ"ע. עכ"ל.

וגם פירוש זה קשה דמהגמרא והראשונים נראה דהחילוק בין אוקומי אילנא ובין אברויי, אינו תלוי באופן עשיית המלאכה, אלא בתכליתה ומטרתה, שאם התוצאה היא הגדלת האילן והפרכתו הו"ל אברויי ואסור, ואם התוצאה היא שמירת האילן וקיומו שרי. וגם בעשיית המלאכה אפשר דעבודה שבקרקע כקישקוש ועידור, חמירא טפי מעבודה שבאילן. ועיין עוד בביאור הנ"ל שם שכתב לעיין בהיתר דלאוקומי אילנא האם ההיתר הוא משום פסידא כמלאכת דבר האבד שהתירו בחול המועד, או שלא חשיבא מלאכה שאסרה תורה בשביעית ואין כאן היתר מיוחד, ונ"מ בדבר שהוא לאוקומי ויש בו גם אברויי. דמצד מלאכה בכה"ג שיש בו גם אברויי חשיבא מלאכה ואסורה. אבל אם ההיתר הוא משום ההפסד, גם כשיש בה משום אברויי נמי שרי. והביא דברי רש"י ז"ל בע"ז (נ' ע"ב) ושכן כתב תלמיד ר"י מפאריש במו"ק (ג' ע"א) ודייק מזה דאין בזה היתר, רק שהתורה לא אסרה מלאכת לאוקומי שאין זו עבודת קרקע, [וכמ"ש לעיל], וע"ש שהוכיח מרש"י ותוספות שם דכשיש בה גם אברויי אסור. ובזה מפרש דברי הרמב"ם ז"ל דקישקוש ועידור לסתומי פילי, וכן מה שכתב לקמן (הלכה י"ט), אבל מכסה באבנים או בקש, ואמרו ע"ז בירושלמי (פ"ב ה"ג) דאינו אלא כמושיב שומר, כאלו הוא רק לאוקומי ואין בו אברויי וע"כ מותר. אבל דבר שיש בו גם אברויי ודאי אסור לכו"ע, ובדבר שעיקרו הוא רק לאוקומי אלא שממילא יש בו תועלת ג"כ לאברויי, י"ל דבזה פליגי רבי ורבנן במזהמין דעיקר הזיהום הוא כדי שלא יאכלנו העוף בעודו רך, אבל מ"מ הוא משביח קצת ומפטם את הפרי, בזה פסק הרמב"ם ז"ל כרבי דאסור, דסתם משנה כותיה, וכן י"ל במעשנין דאע"ג דעיקרו כדי להמית התולעים מ"מ מפטם קצת את האילן או את הפרי ואסור וסוגית הגמרא דע"ז (נ' ע"ב) אזלא כרבנן דשרו בכה"ג, וע"ש שפירש בזה הא דקי"ל כרבנן שאוסרים ליטול העלה מן האשכול בשביעית ולא כר"ש שהתיר בזה (בירושלמי שביעית פ"ב ה"ב) משום שהוא כמציל מן הדליקה, וצ"ל דטעמא דרבנן דהגם דעיקרו לאוקומי (פ' להציל האשכול) מ"מ יש בו גם אברויי וע"כ

אסרו. וע"ש עוד שהאריך בענין זה ונשוב לזה להלן בעה"ו. והעולה מדבריו דמוכרחים לבאר בדעת הרמב"ם ז"ל, שהוא סובר שההיתר של לאוקומי הוא משום שאינה חשובה מלאכה, וע"כ במקום שיש אברויי דחשיב מלאכה אסור, ובזה נוכל להבין החילוק שבין בקשקוש ועידור לבין עישון וזיהום וכיוצ"ב.

ובאמת דגם בזה לא הונח לנו דאין נדע איזה מלאכת אוקומי אין בה אשכוחי ואברויי כלל ומותרת ואיזו אסורה, חוץ מהדברים שאמרו חז"ל בהדיא. וכמו שהקשה הוא עצמו בתחילת הדיבור ההוא (בביאור"ל הנז'), על דברי מרן החזו"א ע"ה, דאין אפשר לדעת מה חזי טפי כעבודה וכו', וכנ"ל. וגם לפירושו זה, תמיהתו במקומה עומדת.

ועוד דפירוש זה הולך על פי מה שכתב החזו"א ע"ה לפרש דמ"ש הרמב"ם ז"ל (פ"א ה"י) ומפני מה התירו כל אלו וכו', לא קאי אלא על השקאה בלבד, אבל הדברים המותרים משום אוקומי אילנא א"צ לטעם דהפסד כלל. אלא הם מותרים משום שלא נחשבים מלאכת קרקע כלל, וכבר כתבתי לעיל שהחזו"א ז"ל גופיה דחה פירוש זה, וכתב דלא משמע כן מרהיטת הדברים.

ט. ואולי אפשר לפרש בדעת הרמב"ם ז"ל, דאומנם אמת נכון הדבר דמלאכה שהיא רק לאוקומי לא חשיבא מלאכת שדרה וכרם וכמ"ש רש"י בע"ז (נ' ע"ב), וכאשר דקדקתי מהגמרא דמו"ק (ג' ע"א), ולמדו כן בבביתא מן הפסוק, שדך לא תזרע וגו', דזריעה בכלל היתה ולמה יצתה, להקיש אליה לומר לך מה זריעה מיוחדת עבודה שבשדה ושכרם, אף כל שהיא עבודה שבשדה ושכרם, וכנ"ל. אלא דאפשר שהר"מ ז"ל סובר דאפילו שמלאכת אוקומי התמעטה ממלאכת שבשדה ושכרם ומותרת מן התורה, מ"מ רבנן גזרו עליה ואסרוה, (והטעם פשוט דאם יתירו כל מלאכה שהיא לאוקומי יתירו גם לאברויי ולא שבוחי, ויאמרו שעושים רק לאוקומי בלבד. וזכר לדבר מ"ש במשנה (בפ"ב דתרומות מ"ג) הנוטע בשבת בשוגג יקיים במזיד יעקור, ובשביעית בין בשוגג בין במזיד יעקור. ועיין הרמב"ם פ"א ה"ב, שכתב, אם תאמר בשוגג יקיים, יאמר המזיד שוגג הייתי. עכ"ל.)

ואולם במקום שיש הפסד ברור לא גזרו חכמים לאסור כשהיא מלאכת לאוקומי, והעמידוהו אעיקרא דדינא דאינה מלאכת שדרה וכרם ושריא. אך אמנם לא התירו בכל הפסד פרטי המזדמן אצל מאן דהוא, אלא בדברים שיש הפסד ברור וודאי אצל כל מי שימנע מעשות אותה מלאכה. וכגון השקיה שבכל שדה שלחין או שדה אילן שימנעו ממנה מים תעשה הארץ ההיא מלחה וכו'. וה"נ בקשקוש בזיתים ועידור בגפנים אם לא יעשו אותם כדי לסתום הבקעים, בודאי ימות אותו אילן, וכן נמי בעוגיות לגפנים וכו'. בכל אלו הנזק וההפסד הוא ברור ושוה בכל שדה ואצל כל אדם, בזה אוקמיה אעיקרא דדינא, דלא חשיבא מלאכה ליאסר בשביעית עד שתהיה מלאכה שהיא בשדה ובכרם, ודרך המלאכה בשדות ובכרמים שהיא להפריח האילנות ולהרבותם ולהברותם וכשעושה המלאכה רק לקיימם כמו שהם אינה חשובה מלאכה ומותרת.

אבל מלאכה שיש בה הפסד אך אין ההפסד שלה ברור ולא ודאי, רק פעמים יכול לבא לידי הפסד ופעמים לא, וגם שאינה מצויה, בזה לא התירו חכמים וכללו אותם מלאכות בגזירתם לאסור גם מלאכת אוקומי, אע"פ שאינה חשובה מלאכה שבשדה ושכרם, וכגון מלאכת זיהום שאע"פ שהיא למנוע העוף שלא יאכל הרך שבעץ ואין לך לאוקומי יותר מזה, מ"מ ההפסד הוא מועט ואינו ודאי, דלא בכל עץ בא העוף לאכול את עליו הרכים, וגם אם יאכל אותו אינו הפסד גדול וחשוב, ועוד דיש דרכים אחרות להברית העופות, בלא שום מלאכה בעץ ובשדה כלל, וע"כ הניחו מלאכה זו בכלל המלאכות שאסרום חכמים. וה"ה והוא הטעם גם בעישון שאע"פ שמטרתו להברית התולעת מן העץ, מ"מ הויה מילתא דלא שכיחא כ"כ, דלא בכל פרדס ולא בכל כרם גודלים תולעים על האילנות, וגם אם היה הדבר יכול להסירם משם בידו או בשאר כלים המתאימים לזה והוא מותר גמור, וגם שההפסד בדר"כ לא ודאי ולא חשוב כ"כ, בזה לא התירו

אפי' שהיא מלאכת אוקומי אילנא בלבד. תדע שכן מצאנו במשנה (פ"ד דשביעית מ"ה) ופסקה הרמב"ם ז"ל (פ"א הי"ט) המבקע בזית ליטול עצים, לא יחפה מקום הביקוע בעפר מפני שהיא עבודה, אבל מכסה באבנים או בקש. עכ"ל, הרי שאפילו שהוא מחפה המקום כדי למנוע שלא יתיבש העץ ואוקומי אילנא הוא, אפ"ה כיון שאפשר למנוע הנזק ע"י קש ואבנים אסרו לחפותו בעפר. [ואולם ר"ש פי' דבעפר הוא מתקן, אבל בקש ואבנים אינו אלא שלא ייבש. ע"ש, ומהר"י קורקוס ז"ל כתב דאפשר שזו היא כונת רבינו ז"ל.] וה"נ כשאפשר להסיר התולעים באופן אחר דאינו מלאכה כלל, לא התירו לעשותה בדרך מלאכה ע"י עישון, ואפי' שהוא לאוקומי בלבד.

ועפ"י הדברים האלו מתפרשים דברי הרמב"ם ז"ל בהלכה י' הנ"ל כפשוטם, דבאמת הר"מ ז"ל מדבר על כל הדברים שהתירו גם אלו הנזכרים בהלכה ז' ובהלכה ט', ובשביל זה לא כתב טעם זה אחרי הלכה ח' דמיירי בהשקיה, אלא הניח מלכתוב הטעם הזה עד שכתב את כל הדברים המותרים בשביעית, דאכולם קאי, וכפשטות לשונו, שכתב ומפני מה התירו כל אלו. ומה שנקט רק השקיה בלבד, שאם לא ישקה תעשה הארץ מלחה וכו'. י"ל דנקט השקיה לדוגמא, שזה דבר ברור והפסדו ודאי בכל מקום ובכל זמן, והפסדו פשוט, וע"כ נקט השקיה בנתינת הטעם, כדי שנוכל להבין את הגדר של ההפסד שבשבילו התירו חז"ל את המלאכות שהם לאוקומי אילנא.

ואולי י"ל עוד דנקט השקיה לומר דלא רק מלאכה דאוקומי התירו מפני ההפסד, אלא גם מלאכה דאשבוחי אם היא דרבנן כגון השקיה דהיא תולדת זורע, וקי"ל כרבא (במו"ק ב' ע"ב) בתולדות ושאר אבות, לבד מזורע וזומר ושתי תולדותיהן המפורשים בפסוק, הם מדרבנן. וכמו שפסק הרמב"ם ז"ל שם (ה"ב), והואיל ומדרבנן היא התירורה במקום הפסד כזה, אע"פ שהיא מלאכת אברויי, ובזה אתי שפיר שסיים בהלכה זו, והואיל ואיסור הדברים האלו וכו' מדבריהם לא גזרו על אלו, שאין אסור מן התורה אלא אותן שתי אבות וכו' כמו שביארנו. ולכאורה למה חזר וכתב דלא אסור מן התורה אלא אותן ב' אבות וב' תולדות. והרי כבר כתבה באותו הפרק, ומה ענינו כאן, ולהנ"ל אתי שפיר דבא לבאר שגם השקיה שהיא לא רק לאוקומי בלבד, דבודאי יש בה גם אברויי, אפ"ה מותרת מפני ההפסד דרק ב' אבות הן שאסורות מן התורה.

ומ"ש מרן החזו"א ע"ה לתמוה על הרמב"ם ז"ל, דהלא בברייתא במו"ק (ג' ע"א) עיקרי הלכות קתני מה אסור ומה מותר, אבל במקום פסידא הלא שרינן תולדות האסורות וכו', עכ"ל. ולהנ"ל ניחא דבאמת עיקרי הדינים נאמר שם במו"ק, אבל הגם שמעיקר הדין כל מלאכה דאוקומי מותרת, שאינה חשובה מלאכת שדה וזכרם. מ"מ מצאנו שחכמים אסרו גם מה שמותר מן התורה, ולמה בעידור וקשקוש וכו', התירו. לזה נתן טעם שלא תעשה הארץ מלחה וכו'. ומ"ש החזו"א דבמקום פסידא הלא שרינן תולדות האסורות. אין הכי נמי שגם תולדות האסורות, מותרים במקום הפסד, שעל כן נקט השקיה בהלכה זו וכנ"ל.

י. עוד אפשר להוסיף דלא רק מלאכות אלו המפורשים כאן להיתר, הם שמותרים, אלא כל מלאכה שיש בה הפסד הדומה להפסד דמניעת השקיה, ג"כ מותרת, שהרי דקדק רבינו ז"ל וכתב בלשונו הטהור וכתב, ואיסור הדברים האלו וכיוצא בהם מדבריהם, וכו'. כלומר דלא רק הדברים המנויים כאן, אלא גם דברים אחרים שהם מדבריהם, ואפילו דברים של תורה כשהם לאוקומי הם רק מדרבנן וכנ"ל, ואם יש הפסד ברור וודאי כהנ"ל, מותר לעשותם בשביעית.

עוד ראיתי להגאון דרך אמונה בביאור"ל שם, שכתב דלענין סיכה לגיזום לא ברור דעת הרמב"ם דכתב אין סכין את הפגין, ומשמע דלסוך את הגזום שרי. (בסוגיא דע"ז שם חילקו ביניהם דלסוך הגזום הוי לאוקומי אילנא, אבל בפגין הוי לפטומי פירא.) אך לא כתב בהדיא להתיר לסוך את הגזום, ואפשר דמספקא ליה אולי יש בזה גם לאברויי, ובגמ' דע"ז שהתירו י"ל דזה משום דאתיא כרבנן דרבי. אבל קשקוש ועידור כתב להתיר בהדיא, משום דהתירום בסוגיא דמו"ק (ג')

ע"א) וסוכה (מ"ד ע"ב) וסוגיות אלה לא כרבנן דרבי, אלמא שאין בזה אברויי, אלא לאוקומי בלבד. עכ"ד. וכבר עמד ע"ז הרב מים חיים שהקשה על מה שאסר הר"מ ז"ל לסוך הנטיעו' כדי שלא יאכל אותו העוף, ובע"ז שם אמרו דלאוקומי שרי, ואין זה אלא לאוקומי (ולא זכר שר' את דברי הלח"מ בפ"ח דיו"ט הנ"ל). ובסוף דבריו כתב, ועוד היה לו להרב לבאר דסכין שמן לגזום משום דהוי אוקומי אילני שלא ימות האילן כדאיתא בש"ס. עכ"ל. והובא בספר הליקוטם על הרמב"ם ז"ל.

והנה לדברי הגאון דרך אמונה דגם דין סכין את הגזום הוא כרבנן דרבי כמו דין זיהום, וכמ"ש הלח"מ ועוד וכנ"ל משם החזו"א ע"ה. א"כ היה לו לכתוב שאסור כמו שאסר לסוך הנטיעות בדבר שיש לו זוהמה כדי שלא יאכל העוף את הרך שבו, שגם זה לאוקומי. דבגמ' שם הקשו גם ע"ז, ואלא קשיא סיכה אסיכה דקתני סכין שמן לגזום, ורמינהו סכין את הפגין ומנקבין ומפטמין אותן עד ר"ה. וכו', מי דמי הכא אוקומי אילנא ושרי התם פטומי פירא ואסור. ע"כ נמצא דגם בדין זה הקשו מהמשנה דשביעית, וחילק בין אוקומי ואברויי, וכמו בזיהום, וא"כ אחר שהרב נר"ו אזיל בזה בתר החזו"א שהלך אחר הלח"מ, דהר"מ ס"ל כהירושלמי דס"ל שהיא מחלוקת ופסק כחכמים, א"כ היה לו לאסור גם לסוך בשמן את הגזום, ובאמת כ"נ מהמים חיים שהבין בדעת הר"מ ז"ל דהשמיט דין זה משום שאסור גם בזה. ולפי מ"ש הרב מעשה רקח ואהל משה (שנדפס בכרם ציון הוב"ד בספר המפתח על הרמב"ם) דההיתר דאוקומי אילנא הוא רק כשכבר אירע הקילקול וכאן איירי במניעת הקילקול בעתיד, דסכו ומזהמו שלא יאכלנו העוף והוא מניעת נזק עתיד. ע"כ לא התיר, י"ל דבסיכת הגזום מיקרי שכבר יש נזק בפועל, דמשגזמו את האילן הוא כבר בחזקת סכנת ייבוש עד שיסוכו אותו בשמן וכדומה, ובנזק שכבר נמצא מתירים משום אוקומי אילנא. וע"כ לא כתבו לאיסור, ואפשר דנמנע מלכותכו עם המותרים משום דאפשר לכסותו ע"י קש ושאר דברים, וכמ"ש בהלכה י"ט שם, המבקע בזית וכו' לא יחפה מקום הביקוע בעפר מפני שהיא עבודה, אבל מכסה באבנים או בקש. עכ"ל. ואפשר דסמך על אותה הלכה. וצ"ע. והטעם בזה הוא ג"כ כמ"ש לעיל דלא בכל הפסד התירו מלאכת אוקומי ובפרט כאשר אפשר בדרך שאינה מלאכה, וה"נ הרי אפשר באופן אחר שאינו דרך מלאכה כלל, וע"כ לא כתבו להיתר. עו"כ הגר"ח ק"נ נר"ו שם, אמנם זה נכון לכ"ע יש דברים שחז"ל התירו משום פסידא במלאכות דרבנן, כמו שכתוב בהלכה ח' ט' י', ואין זה שייך לאוקומי אילנא, ובזה מדויק לשון רבינו שכתב בהלכה ז', אם לסתום הפצימין מותר, ואח"כ בה"ח כתב משקין את בית השלחין וכו', ועושיין עוגיות, ועושיין אמת המים וכו'. ומפני מה התירו כל אלה, שאם לא ישקה תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה, והואיל ואיסור הדברים האלו וכיוצ"ב מדבריהם לא גזרו על אלו. שאין אסור מן התורה וכו'. והיינו דבהיתר דאוקומי לא צריך להיות הפסד גדול, אבל בהיתר דהפסד שהקילו חכמים משום שהם מלאכות דרבנן, בזה צריך שיהיה הפסד גדול שימות כל עץ שבה. עכ"ד.

נראה שמפרש שהטעם שכתב הר"מ ז"ל בה"י לא קאי על מה שכתב בה"ז, דשם מיירי בהיתר דאוקומי ומותר גם בלא הפסד גדול. ובה"י שכתב שימות כל עץ וכו', שהוא הפסד גדול קאי על השקיה ועוגיות המים וכו'. דבזה צריך הפסד גדול להיתר. וצ"ע דעוגיות ונקעים של מים, הם מכלל הדברים שהתירו בגמ' דמו"ק (ג' ע"ב) משום דהוי אוקומי אילנא ואינה מלאכה שבשדה ובכרם, ולמה בזה צריך הפסד גדול לפי שיטתו.

ולפי עניות דעתי נראה כמ"ש לעיל דבהלכה י' מדבר על כל ההיתרים שקדמו, דבכולם התירו משום שלא תעשה הארץ מלחה וכו' ומשום דהאיסור רק מדבריהם ולא של תורה, ובכולם בעינן שיהיה הפסד גדול וברור וכנ"ל.

[המשך המאמר אי"ה בחוברת הבאה]

הרב שניאור ז. רווח שליט"א
רב איזורי במ.א. גזר ויו"ר המכון

[פרק ראשון מתוך ספר "שביתת השדה" הל' שביעית היו"ל בקרוב]

פרק א

מצות השמיטה ודינה בזמן הזה

א. שלש מצוות נאמרו בשנת השמיטה והם: שביתת הארץ, שנאמר:¹ "ושבתה הארץ שבת לה". ונאמר:² "ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ שבת לה". ונאמר:³ "בחריש ובקציר תשבות".⁴ שמיטת הפירות שנאמר:⁵ "והשביעית תשמטנה ונטשתה ואכלו אביוני עמך ויתרם תאכל חית השדה כן תעשה לכרמך לזיתך". ושמיטת כספים שנאמר:⁶ "וזה דבר השמיטה שמוט כל בעל משה ידו אשר ישה ברעהו".

ב. במנין המצוות מונה הרמב"ם את מצוות השמיטה - בעשין: לשתי מצוות עשה.⁷ ובלאיון - מונה הרמב"ם לארבע מצוות לא תעשה.⁸ והרמב"ן⁹ הוסיף ומנה מצות עשה נוספת שנאמר:¹⁰ "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה", וסובר הרמב"ן שיש מצות עשה באכילת פירות שביעית.¹¹

¹ ויקרא כה, ב

² שם כה, ד

³ שמות לר, כא

⁴ הנה פסוק זה אע"ג שתחילתו מדבר לענין שבת "ששת ימים תעבוד", מכל מקום סובר רבי עקיבא שסופו של הפסוק מדבר לענין שביעית. ורבי ישמעאל דורש את הפסוק לענין שבת, וכל זה מבואר בגמ' מו"ק דף ג' סוף ע"ב. ורבינו הרמב"ם בריש הל' שמו"י ה"א דרש פס' זה לענין שביעית, ומשמע שכר"ע דעתו להלכה, אלא שרעק"א (הוב"ד על גליון הר"מ שם הוצ' פרנקל) הקשה שבמקו"א מוכח שפסק הרמ"ב כר' ישמעאל, ע"כ. ולעצם הדברים, אם נאמר שפס' זה איירי על שביעית ע"כ צריך לומר שחרישה אסורה מן התורה בשביעית, ועי' בפ' המהרי"ק על הרמ"ש, ועי' בפ' התפא"י על שביעית (פ"א מ"ד) בבועז, ולקמן בפ"ה נאריך בזה.

⁵ שמות כג, יא

⁶ דברים טו, ב

⁷ ספר המצוות עשין קלד - קלה, והמצוות הם: א. להפקיר כל מה שתצמיח הארץ בשנת השמיטה. ב. שצונו לשבות מעבודת הארץ בשנה השביעית.

⁸ ספר המצוות לאוין רכ - רכד, והלאוין הם: א. שהזהירו מעבודת הארץ בשנה השביעית. ב. שהזהירו מעבוד אילן בשנה שביעית. ג. שהזהירו מקצור מה שתצמיח הארץ מעצמה בשנה השביעית כמו שנקצור בכל שנה. ד. שהזהירו מאסוף מה שיצמיחו האילנות מן הפירות ג"כ בשנה השביעית כמו שנאסוף פירותיהם בכל שנה.

⁹ שכחת העשין לדעת הרמב"ן המצוה השלישית, ועי' לקמן הערה 11.

¹⁰ ויקרא כ"ה, ו

¹¹ הנה בגוף דברי הרמב"ן אין דבריו ברורים שלכך כונתו, אך בפ' המגילת אסתר ע"ד שם, כך ביאר את כונת הרמב"ן ז"ל, והוסיף שם שהרמב"ם ז"ל ס"ל שאמנם נאמר בתורה לאכלה, אך לא התכוונה תורה שיש מצוה באכילתם, אלא שהותר באכילה ונאסר בסחורה אך אין באכילתם מצוה, ודחה שם כמה ראיות שנטו כדברי הרמב"ן, וכן דחה את ראית בעל זהר הרקיע שהוכיח כדברי הרמב"ן (במצוה ס"ו). וכן למד בפשיטות הרי"ט אלגאזי בפ' סביב הל' חלה לרמב"ן ז"ל (אות ב' בד"ה והנה לפי האמור), שלדעת הרמב"ן יש מ"ע באכילת פירות שביעית, ובתו"ד דן שם אם יש מצוה דוקא בכזית, יעו"ש. ואמנם החזו"א עמ"ס שביעית (סי' י"ד ס"ק י') ס"ל דלא כדעת המגילת אסתר בדעת הרמב"ן, אלא שגם להרמב"ן אין מ"ע לאכול פירות שביעית, וכונת הרמב"ן שאיסור סחורה

ג. בחשבון השנים לידע מתי שנת השמיטה נוהגת נחלקו הראשונים, ומקור מחלוקתם הוא בהסתמך על דברי הגמרא¹² שבית שני חרב במוצאי שביעית, ונחלקו הראשונים מתי חלה שנה זו של החורבן, לדעת רש"י¹³ נחרב הבית בשנת ת"כ לבנינו, ולדעת ר"ת¹⁴ נחרב הבית בשנת תכ"א לבנינו. נמצא שלדעת רש"י שנת השמיטה היתה אז בשנת ג' אלפים תתכ"ח, ולדעת ר"ת שנת השמיטה היתה בשנת ג' אלפים תתכ"ט, [ובזמנינו לדעת רש"י השמיטה היא בשנת תש"ס ולדעת ר"ת היא בשנת תשס"א]. ורבינו הרמב"ם פסק להלכה שחורבן הבית היה בשנת ת"כ לבנינו כדעת רש"י, ומאידך הסכים כדעת ר"ת ששנת השמיטה היתה בשנת תתכ"ט¹⁵, וכדעת הרמב"ם כן פסק מרן בשולחן ערוך¹⁶. וכן מנהג ארץ ישראל מדורי דורות והקבלה והמעשה עמודים גדולים בהוראה ובהן ראוי להתלות¹⁷.

ד. מצות השמיטה בזמן הזה יש אומרים שנוהגת מדין תורה¹⁸. ויש אומרים שאינה נוהגת אלא מדרבנן¹⁹, ויש אומרים שאינה נוהגת כלל

הבא מכלל הנאמר "לאכלה" נחשב במנין העשין. והכי ס"ל להלכה ע"ש. וכן פסק בפשיטות בערוך השולחן הל' שמו"י פר' כד הל' ו. ועי' עוד בשבת הארץ קונט"א סי' כ"א. ועי' עוד בספר תורת הארץ פ"ח ס"ק כ"ו.

¹² ע"ז ט, ע"ב.

¹³ בגמ' ע"ז שם, ובגמ' בערכין דף יב, ע"ב.

¹⁴ בתוס' עמ"ס ע"ז שם בד"ה האי מאן, ומהסוגיות שם מתבאר שרש"י ור"ת נחלקו אף אימתי החלו בחשבון הספירה שלדעת ר"ת החלה הספירה החל מהקמת הבית השני בשנת ת"י, וקיימו שישים שמיטות עד שנת תתכ"ט שהיתה שנת השמיטה האחרונה, ובשנת תת"ל חרב הבית. ורש"י ז"ל ס"ל שהחלו למנות רק מהשנה השביעית שלאחר בנין הבית השני וזה תקופת עליית עזרא, וקיימו חמישים ותשע שמיטות שהאחרונה שבהם היתה בשנת תתכ"ח, והבית חרב שנה לאחר מכן בשנת תתכ"ט. ועי' עוד בזה מש"כ בטור יו"ד סי' של"א ובנו"כ שם, וביתר ביאור עי' בטור חו"מ סי' ס"ז ובב"י שם ובמס"כ ע"ד בורכי משה שם, ובמה שהארין לבאר בפרישה ובדרישה שם. הל' שמיטה ויובל פ"י הל' ב' ו'. ועי' בפ"י הכ"מ והמהרי"ק שם. ועוד מתבאר מדברי הרמב"ם שם ס"ל כדעת רש"י שהחלו למנות שמיטין רק אחר שש שנים והוא מעליית עזרא.

¹⁵ שו"ע יו"ד סי' של"א סעי' י"ט. ועי' באריכות בכ"מ על הר"מ שם. ובב"י על הטור ביו"ד ובחו"מ שם.

¹⁷ לשון הרמב"ם שם בסוף הל' ו'. וכן העיד בגדולו מרן זיע"א בב"י בחו"מ שכן המנהג בא"י כדעת הרמב"ם.

¹⁸ עי' בירושלמי שביעית (פ"ה ה"ב) ובגיטין (פ"ד ה"ג). ועי' בבבלי מס' גיטין (לו, ע"א) ובמועד קטן (ב, ע"ב) שהביא הבבלי מחלוקת שלדעת רבי שביעית בזה"ז דרבנן, ולדעת רבנן שביעית בזה"ז מדאורייתא. ובטעם דברי רבי שבזה"ז שביעית מדרבנן, כתב רש"י (מס' גיטין לו, ע"א בד"ה בזמן) שהוא משום שבטלה קדושת הארץ, וכ"כ רש"י עמ"ס סנהדרין (דף כו, ע"א בד"ה פוקו) וכן ס"ל לעוד כמה מהראשונים שקדושה שניה בטלה, עי' בס' או"ז סי' רצ"ט שכ"כ בשם רבינו שמחה, וכ"כ בשו"ת התשב"ץ ח"ג סי' קצ"ט. וכן הביא דיעה זו בטור יו"ד ריש סי' של"א בשם איכא מאן דאמר. ומאידך דעת הרבה ראשונים שקדושה שניה לא בטלה וכן הביא הטור שם, וכ"פ הרמב"ם להלכה בהל' תרומות פ"א ה"ה. ולדעתם צ"ל שטעמו של רבי ששמיטה בזה"ז דרבנן, היא כדברי התוס' עמ"ס גיטין שם (בד"ה בזמן) שכתב שהטעם הוא משום ששביעית תלויה ביובל, וכיון שאין יובל נוהג בזה"ז, אין נוהג גם שביעית בזה"ז אלא מתקנת חכמים. [ועל ההשוואה של שמיטה ויובל עי' ברש"י בגיטין שם בד"ה ששביעית בזה"ז, שכתב שלדעתו יש בזה מחלוקת בין הירושלמי שהצמיד שביעית ליובל, לבין התו"כ שס"ל ששביעית נוהג אף אם אין היובל נוהג]. וי"א טעם נוסף מדוע שביעית בזה"ז דרבנן, והוא עפ"י מ"ש הרמב"ם לענין תרומה (פ"י תרומות פ"א הכ"ו) שבזה"ז אינה אלא מדרבנן שנאמר "כי תבואו" ובענין ביאת כולכם, וכיון שאין ביאת כולכם תרומה דרבנן, וה"ה בשביעית שהשווה אותם הרמב"ם (בהל' בית הבחירה פ"ו סוף ה' ט"ז) ולקמן בהערה על דברי הרמב"ם ביאורו עוד על טעם זה, וטעם זה כ"כ בס' החינוך מצוה פ"ד, וכ"כ המהרי"ק בהל' שמו"י פ"א הי"א. ע"ש. והנה שנינו במס' סנהדרין (כו, ע"א) שאמר רבי ינאי "פוקו וזערו בשביעית משום ארנונא", והנה רש"י שם כתב שהטעם הוא כיון ששביעית בזה"ז דרבנן דבטלה קדושת הארץ, ע"כ התיר רבי ינאי. ובתוד"ה משרבו כתב טעם א' כדעת רש"י שהיינו משום ששביעית בזה"ז דרבנן, וטעם נוסף כתב התוס' שהתירו משום פיקוח נפש, ואזי אפי'

אם שמיטה דאורייתא יש להתיר. עכ"ד. והנה לטעם השני של תוס' מוכח שס"ל להתוס' ששביעית בזה"ז דאורייתא דאי לא"ה למה לו להזדקק לת' נוסף, ובפרט שבפסקי התוס' (בסוף מס' סנהדרין) הביא רק הטעם של פיקוח נפש. ובאמת שכ"כ להוכיח בשו"ת שמן המור שמדברי תוס' אלו מוכח שס"ל ששביעית בזה"ז נהוג מן התורה. ונע"ה חזו"א שביעית סי' ג' אות ז' ד"ה והא, ודוק. והרמב"ם ז"ל הביא גמ' זו דסנהדרין להלכה בהל' שמו"ז פ"א הי"א, וכתב שם הרמב"ד בהשגה שדברי ר' ינאי שהתירו היינו רק במקומות שלא החזיקו עולי בבל ושביעית נהגה שם רק מדבריהם, אך במקומות שהחזיקו עו"ב לא התירו, עכ"ד. ולכאורה משמע מדברי הרמב"א שבמקומות שהחזיקו עו"ב נהגה שביעית מן התורה. אלא שהמהר"י קורקוס פ"י על הרמב"ם שם, שהרמב"ד כיון שגם בזמן ששביעית נהגה מן התורה היה מקום להתיר משום האנסים במקום שלא החזיקו עו"ב, אבל בזה"ז שאין שביעית אלא מדרבנן מותר גם במקומות שכבשו עו"ב, ולא מטעם דרש"י [הנ"ל] שבטלה קדושת הארץ, אלא מטעם שאין כל יושביה עליה, ולדעת המהרי"ק גם הר"א מודה לזה, ובהמשך הביא את התוס' שכתב שני תירוצים על הגמ' שהתיר רבי ינאי משום ארנונא, והתייחס לת' השני של תוס' שאמר משום פיקוח נפש, ומבאר המהרי"ק שכוונת התוס' שאף אם תיקום מתניתין כרבנן דס"ל ששביעית בזה"ז מן התורה, מ"מ א"ל שהתירו משום פיקוח נפש, אך באמת אחר דקיי"ל כרבי ששביעית בזה"ז דרבנן, לעולם ובכ"מ יש להתיר משום ארנונא. [נחזינן מדברי המהרי"ק שאין כל הכרח מתוס' שס"ל ששביעית בזה"ז הוא מן התורה ודלא כמו שדייק בשו"ת שמן המור הנז' לעיל ועוד, אלא שכנ"ל בפסקי התוס' שהדיאו רק טעם זה מוכח לכאורה שס"ל שטעם זה להלכה, ובע"כ א"כ שס"ל ששביעית בזה"ז מן התורה. אלא שלענ"ד עדיין אין מכאן כל הוכחה לומר שהי"ס"ל להלכה רבותינו בעלי התוס', שאפשר לומר שתוס' רק כתבו הכרעה שעיקר ההיתר של רבי ינאי הוא משום פיקוח נפש, וממילא גם בזמן ששביעית היתה מהתורה וכן לעת"ל שתהיה מהתורה יתירו היכא שיהיה פיקוח נפש, ותוס' לא הכריע, אלא תיאר שהמצב היה של פיקוח נפש וממילא אין כל נפ"מ אם שביעית דאורייתא או דרבנן, וכן מוכח מסוף דברי המהרי"ק שם ודוק, ולכן לענ"ד צדקו דברי המשיגים על שו"ת שמן המור, וגם אין כל הכרח מכך שבפסקי התוס' הביאו רק טעם זה ודוק. ובהמשך דחה המהרי"ק שא"ל לומר שס"ל להר"א ששביעית בזה"ז מן התורה וכדעת בעל העיטור, שהרי אדרבה ציינו הראשונים בשם הר"א שס"ל ששמיטה אינה נהגה כלל בזה"ז, ואע"ג שבחידושי הראב"ד לע"ז (ט, ע"ב) חזר בו וכתב ששביעית נהגה בזה"ז מדרבנן. ועו"כ שא"ל לומר שאע"ג שזה דרבנן מ"מ יש להחמיר בספיקותיו, שכן זה מנין לו, עכ"ד. והנה מש"כ המהרי"ק בתחילת דבריו שס"ל להר"א ששביעית בזה"ז מדרבנן ולא מטעם רש"י אלא מטעם שאין יושביה עליה, לכאורה ע"כ צ"ל שהרמב"ד לא ס"ל האי דרשה, שהרי להדיא בהל' תרומות סוף"א שכתב שם הרמב"ם שתרומה בזה"ז דרבנן שנאמר כי תבואו, כתב הרמב"ד שדרשה זו אינה אלא בחלה, ואדרבה תרומה בזה"ז נהגה מן התורה, וצ"ל שס"ל ששביעית דרבנן כיון שהיא תלויה ביובל וזהו טעם אחר וכמבואר לעיל. ועי' למרן החזו"א זיע"א [שביעית סי' ג' אות ח] שכתב שמדברי הראב"ד אלו מוכח ששביעית נהגה מהתורה, עיי"ש. מ"מ חזינן שדעת בעל העיטור (ח"א אות פרוזבול) ששביעית בזה"ז דאורייתא שאין הלכה כרבי מחביריו, וכן כתב המהרי"ק הנ"ל משמו, וכ"כ משמו בס' כפתור ופרח (פר' מ"ט). ויש שהביאו את דעת בעל העיטור שס"ל שאין שביעית נהגה כלל בזה"ז, ואמנם העיטור שם כתב שמנהג העולם כרבי, ועי' עוד דיון בדבריו בס' פאת השולחן סי' כ"ג ס"ק כ"ג, ועי' עוד בשו"ת ציץ הקודש ח"א סי' יג]. וכ"כ הרמב"ן בס' הזכות עמ"ס גיטין שם, ששמיטה בזה"ז נהגה מהת' שלא קיי"ל כרבי, אלא שהרמב"ן בחידושו עמ"ס מכות (גף ע"א) כתב ששמיטה בזה"ז דרבנן, ובס' פאת השולחן כתב שכ"כ הרמב"ן בתשובתו סי' רנ"ו. והמהרי"ק ענגל בספרו אוצרות יוסף (קונטרס שביעית בזה"ז) כתב שגם בס' הזכות לא כתב הרמב"ן שכך הלכה, אלא שהדברים מראים כך, אך בחידושו עמ"ס מכות כתב פסק הלכה שזה דרבנן, ועי' עוד בשו"ת ציץ הקודש הנז' מש"כ בזה ע"ד הרמב"ן. וכ"כ מרן הראש"ל שליט"א בתשובתו שנדפסה בסו"ס "השביעית והלכותיה" (עמ' פ) וז"ל: "נמצא שמסקנת הרמב"ן דשביעית בזה"ז מדרבנן, ורק לעדיפותא דמילתא כתב בספר הזכות לדחות דברי הראב"ד ביתר תוקף" עכ"ל. ובהערות שם (א-ב) הוסיף והרחיב לדון בדברי הרמב"ן הנ"ל.

¹⁹ הנה בהערה הרחבתנו לכתוב בדעת רבי שס"ל ששביעית בזה"ז דרבנן, וכתבנו שם הטעמים שהוזכרו בפוסקים מדוע שביעית רק מדרבנן, והנה להלכה דעת רוב בנין ומנין של הפוסקים ראשונים ואחרונים ששביעית בזה"ז מדרבנן, והוסיפו שם שכן המנהג כיום, והגם שבטעם הדברים יש דיעות שונות וכו"ל בהערה הקודמת, מ"מ שווים הם שהחובה רק מדרבנן, ונציין דעת כמה מהם שכתבו כן להלכה והם הסמ"ג (עשין קמח), הסמ"ק (רנח), בעל העיטור שהוזכר בהערה הקודמת שכתב שהאידינא נהוג עלמא כרבי, החינוך (פר'), היראים (רעח), הרא"ש (א, ג) [ובטור יו"ד סי' של"א הבין שדברי הרא"ש הם גם על שמיטת קרקע ול"ד על שמיטת כספים, ועי' שאג"א סי' טו ודוק]. הרשב"א (שו"ת ח"ד סי' לב), הרמב"ן [וכמבואר באורך בהערה הקודמת], הריטב"א (מכות ג, ע"ד גיטין לו', ע"ב), הר"ן (ע"ז ט, ע"א) וכתב שם שכן דעת הגאונים והרמב"ם, כפתור ופרח (פר' מז) שכן דעת הגאונים כרבי, ובשו"ת הרשב"ש (סי' רנח) לאחר שכתב דעת רש"י ששמיטה בזה"ז דרבנן, כתב, וכן דעת א"ז הרמב"ן והרשב"א ז"ל דהוי מדרבנן, והוסיף שכן דעת הראב"ד לאחר החזרה, ועיי"ש. והלם ראיתי בספר משנת בנימין (בסי' מד בהערה שם) שהביא דברי הרשב"ש וכתב עליו שמש"כ בשם הרמב"ן במקו"א הוא הוכיח שדעת הרמב"ן שהוי מהתורה, ומש"כ בדעת הא"ז עי' באותה תשובה דמבואר שס"ל דהוי דאורייתא. עכ"ד. הרי שהוא פירש ברשב"ש שמה שכתוב "א"ז" כוונתו לאור זרוע ובגין כך השיג עליו, אך אחמה"ר אין כוונת הרשב"ש לאור זרוע, אלא א"ז פירושו אבי זקני, שכן הרשב"ש הוא מיוצא חלציו של הרמב"ן, וכן לאורך כל אותה תשובה, קודם שהזכיר דעת הרמב"ן הקדים לו התיבות א"ז, ופשוט. וכ"כ רבים מהאחרונים להלכה ויובאו דבריהם לקמן.

בזמן הזה אלא ממידת חסידות²⁰, ובדעת רבינו הרמב"ם נחלקו האחרונים יש אומרים שלדעתו שמיטת כספים נוהגת מדרבנן אך שמיטת קרקעות נוהגת מן התורה, ויש אומרים בדעתו שגם שמיטת קרקעות אינה נוהגת אלא מדרבנן, וכן העיקר לדינא הלכה ולמעשה²¹.

²⁰ כ"כ בספר התרומות (שער מה אות ד) בשם רבינו זרחיה הלוי, שכתב שכיון ששמיטה תלויה ביובל, שתלאן הכתוב זה בזה, וכיון שבטל היובל גם שמיטה אינה נוהגת, וכו', ומה שמצינו בתלמוד שנהגו תורת שביעית ושמיטת כספים, זהו לפי שביעיהם היו בתי דינים קבועים בארץ ישראל, וכו', וכידוע שבטלו היבילות ביטול גמור, גם השמיטות בטלו עמהם לכל דבר, עכ"ד. וראיתי לאחד מפוסקי דורנו שכתב שהרז"ה דיבר רק על שמיטת כספים ורק בחז"ל. אך לענ"ד קשה לומר כדבריו, שכן הרז"ה כתב בהדגשה "תורת שביעית ושמיטת כספים" וכן בסיום כתב "שמיטות בטלו עמהם לכל דבר", הרי לך שדיבר בשניהם גם על תורת שביעית היינו שביטת הארץ, וגם על שמיטת כספים. ומצינו גם לרבינו המאירי שכתב בספרו מגן אבות (סי' טו) שאין שמיטה נוהגת כלל בזה"ז, ושם השווה להדיא שמיטת קרקע לשמיטת כספים. וגם בפ"י בית הבחירה עמ"ס גיטין (דף לו, ע"א) בסוד"ה ויש, הביא את דברי הגמ' בפסחים עמ' נא, שנאמר שם "אל תאכל ספיחי כרוב בשביעית" אלמא שנוהגת היתה אף לאחר החורבן, וכתב המאירי, אלא שלדעתו אף זו מידת חסידות ולזכר בעלמא". וכמו כן מצינו להראב"ד ז"ל שכתב בהשגותיו על הרי"ף עמ"ס גיטין (דף יט – בדפי הרי"ף) ששמיטה נוהגת רק ממדת חסידות, ע"כ. ואע"ג שכתב שם שמיטת כספים, מ"מ הראשונים למדו בדבריו שכוונתו גם לשמיטת קרקע, כ"כ הרמב"ן והרשב"א עמ"ס גיטין שם, ואף ציינו שהראב"ד חזר בו בחידושו למס' ע"ז (ט, ע"א), וכך הבין בדעת הראב"ד המהר"י קורקוס על הר"מ (הל' שמו"י פ"א הל' יא, והוב"ד לעיל בהערה 18), ואף הוא ציין שהראב"ד חזר בו. אלא שיש אומרים שדעת הראב"א גם לפני החזרה רק על שמיטת כספים לומר שזה ממידת חסידות, אך לא בשמיטת קרקע [ע"י שו"ת בית הלוי ח"ג סי' א' ענף ג'], ואף לאחר החזרה נחלקו הפוסקים מה דעתו, ו"א שס"ל אחר החזרה ששביעית מדאורייתא, ו"א שס"ל שאחר החזרה שביעית מדרבנן, ו"א שחזר בו ששביעית מדרבנן רק לענין שמיטת כספים, אך לענין שמיטת קרקעות שהדבר נוגע לחיי נפש לא חזר בו, [ע"י בכ"ז במ"ש המהר"י קורקוס הנז', שדעת הראב"א לאחר חזרה שהיו דרבנן כשאר ראשונים, וכ"כ הרשב"ש (סי' רנח), וכ"כ הגר"י ענגל בספרו אוצרות יוסף בקונ' שביעית בזה"ז, אמנם הגר"א לחז"מ סי' סז כתב שדעת הראב"א ששמיטת כספים מה"ת ולא חילק. וכ"כ התומים (סי' סז) ועוד. ואמנם הגר"י ענגל הנז' כתב שאפשר לומר בדעת הראב"ד שחזר בו רק בשמיטת כספים ועי"ש]. ועי' בשו"ת הרשב"ש (סי' רנח) שכתב שבס' הלכות גדולות, והר"י יהודה אלברצלוני הנשיא, והרב ר' יהודה בן יקר ז"ל, והרב בעל העיטור ז"ל סוכרים דאין שמיטת קרקעות בזמן הזה, עכ"ד. ובס' משנת בנימין (הנז' בהערה הקודמת) כתב לפקפק על דבריו, ומאידך עי' למרן הראש"ל שליט"א (בתשובה שנדפסה בסוף ספר "השביעית והליכותיה" עמ' 6) שכתב שנאמן עלינו הרב שכן דעת הגדולים הנ"ל, עכ"ד. אלא שראוי לציין שדעת הרשב"ש גופיה ששביעית בזה"ז דרבנן וכתב שם לנהוג הלכה למעשה באוצר בית דין, ועי' בספרי שו"ת חלקת השדה ח"א הל' שביעית סי' ב.

²¹ הנה בדעת רבינו הרמב"ם ז"ל, רבו מאד הכותבים לבאר דעתו, אך דבר אחד הוא ברור ומוסכם שרבינו הרמב"ם לא כתב להדיא מאוס לענין שמיטת קרקעות בזה"ז אם הוא דאורייתא או דרבנן בזה"ז, ומאידך כתב להדיא בהל' שמו"י (פ"ט ה"ב) ששמיטת כספים נוהגת מדרבנן בזה"ז. והנה יש שרצו להביא הוכחה שס"ל להרמב"ם ששמיטת קרקעות היא מהתורה בזה"ז, מהא שכתב הרמב"ם בהל' שמו"י (פ"ד הכ"ה) ששביעית נוהגת בין בפני הבית ובין שלא בפני הבית עכ"ד. ומכאן רצו לדייק שאף שלא בפני הבית נוהג מהתורה כפני הבית. ובאמת שמרן הכ"מ במקום שם, כותב שבאמת אפשר לפרש שמש"כ הרמב"ם שנוהגת שלא בפני הבית היינו מדרבנן, אבל פשטא מילתא דמדאורייתא קאמר. עכ"ד. ולענ"ד עדיין לא כתוב בכ"מ שלשון שנוהג שלא בפני הבית ע"כ שזה מדאורייתא, שא"כ לא היתה כל אפשרות לומר שיתכן וזה מדרבנן, רק כיו שדעת מרן בכ"מ שס"ל להרמב"ם ששמיטת קרקעות היא מן התורה בזה"ז וכפי שנבאר לקמן, לכן נוטה דעתו לפרש כאן ברמב"ם שזה מדאורייתא, ובאמת שהמהר"י קורקוס שס"ל בדעת הרמב"ם שזה דרבנן, מפרש בפשיטות שלא שייכא האי לישנא שנוהג שלא בפני הבית לדיון אם זה מהתורה או מדרבנן. וכמו שהוא מפרש שם על הרמב"ם ומוכיח שזה נוהג אף שלא בפני הבית, ומסיים שאם זה מדאורייתא או דרבנן הוא יבאר לקמן. ועוד יש להוסיף שרבינו הרמב"ם שס"ל להדיא בהל' תרומות שתרומת בזה"ז הוא מדרבנן (כ"כ בהל' תרומת פ"א הכ"ו), מ"מ להדיא כתב (שם בהל' א) שתרומת נוהגת בין בפני הבית בין שלא בפני הבית, עכ"ד. הרי להדיא שלשון זה שנוהג שלא בפני הבית, נופל גם במקום שאינו אלא מדרבנן. וכ"כ להדיא מרן בכ"מ בהל' תרומות שם ביישובו את דברי הרמב"ם מהשגת הראב"ד, וכ"כ בב"י בטור יו"ד ריש סי' של"א. ושור"י שכ"כ מרן החזו"א בספרו על הל' שביעית (סי' ג, אות ח) שאין ראייה מהרמב"ם שכתב שנוהג אף שלא בפני הבית, שהרי כ"כ גם בתרומה. אלא שראיתי להרב משנת בנימין (סי' עא, עמ' רוב, בד"ה אודות) שכתב לחזק דברי מרן הכ"מ שלשון "נוהג שלא בפני הבית" היינו שזה מהתורה, ואף בהל' תרומות כן כוונת הרמב"ם, אלא שבסוף הפרק הוסיף תנאי של ביאת כולכם. עכ"ד. ולענ"ד דבריו דחוקים ודברי החזו"א הם עיקר. וגם מרן בכסף משנה לא כתב שזה בהכרח שזה דאורייתא, וכבר כתבתי שכוונתו שכתב פשטא דמילתא היא משום שיטתו הכללית בכ"מ ששמיטה בזה"ז לדעת הר"מ היא מה"ת. ועוד הוסיפו הפוסקים להוכיח מהרמב"ם בהל'

שמו"י (פ"י ה"ט) שכתב בזה"ל: "ובזמן שאין היובל נוהג, אינו נוהג אחד מכל אלו חוץ משיעית בארץ, והשמטת כספים בכל מקום מדבריהם כמו שביארנו". עכ"ל. והנה אע"ג שהכא כתב הרמב"ם מפורש שזה נוהג מדבריהם, מ"מ כתב הכ"מ שם (וכ"כ בפ"ד הכ"ה) שמה שכתב מדבריהם לא קאי אלא על שמיטת כספים דסמך ליה, אבל שמיטת קרקעות הוא מהתורה. והחזו"א (שם) הביא דברי הכ"מ הנ"ל וכתב שזה דוחק. (ושו"ר שכ"כ בס' בית הלוי הנז' לעיל, שדברי מרן הכ"מ בר"מ הם דחוקים). אלא שבפ"י המהרי"ק על הרמב"ם בפ"י שם כתב שלפ"י גירסא זו באמת נראה שרק שמטת כספים דרבנן אך שמטת קרקעות היא דאורייתא, אלא שבספר כת"י של הרמב"ם מצא גירסא אחרת בזה"ל: "ובזמן שאין היובל נוהג אין נוהג דין עבד עברי, ולא בתי ערי חומה ולא שדה אחוזה, ולא שדה חכמים, ואין מקבלים גר תושב, ונוהגת שביעית בארץ מדבריהם, וכן השמטת כספים בכל מקום מדבריהם כמו שביארנו" עכ"ל. הנה א"כ לגירסא זו מפורש להדיא ברמב"ם ששיעית בזה"ל היא מדבריהם, ודינה כשיטת כספים ואין חילוק ביניהם. אלא שראיתי להרב משנת בנימין שכתב על דברי המהרי"ק בזה"ל: "ומי אומר שהכת"י יותר מדויק כנגד כל הנוסחאות המופצות" עכ"ל. ואחמ"ר הנוסח שהביא המהרי"ק אינו נוסח אחד בודד, אלא כן הוא בכל הכת"י של הרמב"ם וכמו שמעידים המו"ל של הרמב"ם פרנקל שכ"ה בכל הכת"י, ומה שנדפס בדפוסים אינו אלא קיצור שקיצרו בדברי הרמב"ם, ועפ"י הם הגיהו את הרמב"ם המודפס על ידם כגירסא זו, ולענ"ד אין כאן כל טענה של מיהמנות. ועוד הביא ראיה בס' פאת השולחן מהרמב"ם בהל' בית הבחירה (פ"י הט"ז) שכתב שם הרמב"ם וז"ל: "וכיון שנלקחה הארץ מידיהם בטל הכיבוש ונפטרה מן התורה ומעשרות ומשיעית שהרי אינה מן א"י. וכיון שעלה עזרא וקדשה, לא קדשה בכיבוש אלא בחזקה שהחזיקו בה, ולפיכך כל מקום שהחזיקו בה עולי בבל ונתקדש בקדושת עזרא השנייה וכו', וחייב בשיעית ובמעשרות על הדרך שביארנו בהל' תרומה. עכ"ל. והנה מהא שהשווה הרמ"ל להדיא שביעית למעשרות וציין כדרך שביארנו בהל' תרומה, ושם ביאר שתרומה בזה"ל דרבנן, א"כ ה"ה בשיעית. וכתב ע"ז הפאת השולחן שראיה זו היא ברורה. ואמנם בס' משנת בנימין (שם עמ' ריד בד"ה ומה שדון דחה ראיה זו וכתב שאי אפשר לפרש דשניהם מדרבנן, ועי"ש. ועוד הביאו הוכחה נוספת (כן ראיתי שהביאו בשם ספר קול יהודה להגר"י צדקה זצ"ל, ושכתב על ראיה זו שהוא ברורה ומכרעת) מהרמב"ם בהל' מלכים (פ"א ה"א) שכתב וז"ל: "המלך המשיח עתיד לעמוד ולהחזיר מלכות דוד ליושנה לממשלה הראשונה וכו', ועושים שמיטין ויובלות ככל מצותה האמורה בתורה. עכ"ל הר"מ. וכתבו להוכיח מכאן שכיום שטרם זכינו לביאת המשיח, אין מקיימים אותה ככל מצותה מהתורה, אלא מדבריהם. אלא שאה"נ יש לומר ולהסביר שגם אם כדעו הסבורות ששמיטת קרקעות בזה"ל מדאורייתא, מ"מ לכו"ע שמיטת כספים היא מדרבנן לדעת הרמב"ם, ואפשר לומר שזה כוונת הרמ"ל שיחזרו לעשות ככל מצותה, היינו גם שמיטת כספים. [ושו"ר שכ"כ בספר משנת בנימין (עמ' רטו) לדחות ראיה זו]. אלא שמרן הראש"ל (בתשובה הנז' עמ' 5) כתב שדוחק גדול לומר שזה בשביל שמיטת כספים בלבד, עי"ש. הנה עד כאן דיברנו מדברי הרמב"ם בספרו יד החזקה. אך מצינו לרבינו הרמב"ם בתשובה (שו"ת פאר הדור סי' טו) שנשאל אם יש איזה דין שביעית בזמנינו זה בא"י ובסוריא, והשיב שם את דיני שביעית וציין שעבודת הארץ בשיעית בלא תעשה וכו', ע"כ. משמע א"כ שגם בזה"ל עובר בלא תעשה, היינו א"כ שס"ל ששיעית מדאורייתא בזה"ל. ויש מן האחרונים שהסתמכו על תשובה זו להכרעה ברורה בדעת הר"מ שס"ל ששיעית בזה"ל מדאורייתא, ואמנם מרן הראש"ל שליט"א (בתשובתו הנז' בעמ' 3 בהערה) כתב שלדעתו אין מכאן כל ראיה, שהרמב"ם לא נחית לפרש אלא את עיקר דין שביעית שבמשנה. ועוד הוסיף שגם אם נאמר שבתשובתו הנז' ס"ל שזה מדאורייתא, כיון שמחבורו נראה שזה דרבנן כן הלכה כמו שכתב בחיבורו ולא כמ"ש בתשובה. והנה למעשה בדעת הר"מ נחלקו הראשונים בזה, וכן בנו"כ ובאחרונים, דעת הר"ן (הנז' לעיל בהערה 18) שדעת הרמב"ם ששיטתה בזה"ל דרבנן. ובנו"כ מצינו שנחלקו בזה, שדעת המהרי"ק קורקוס להדיא בדעת הרמב"ם ששיטת קרקעות דרבנן [כ"כ בהל' שמו"י פ"א הלי"א, פ"ט ה"ב, פ"י ה"ט], ומאידך הרדב"ז ס"ל בדעת הר"מ שמיטת קרקעות היא מהתורה [הל' שמו"י פ"ד הכ"ט]. ובדעת מרן הכ"מ מצאנו מבוכה גדולה שבפ"י הכ"מ [בפ"ד הכ"ה, פ"ט ה"א, פ"י ה"ה בד"ה ולע"ד, פ"י ה"ט, וכ"כ בהל' תרומות פ"א הכ"ז בד"ה ומה שכתב] כתב להדיא שס"ל להרמב"ם ששיטת קרקעות הוא מדאורייתא. ומאידך בכ"מ בפ"ד הכ"ט כתב שדעת הר"מ ששיטת קרקעות בזה"ל מדרבנן [אלא שכתבו כמה מן האחרונים שאין סתירה מדברי הכ"מ האלו, וכתב הרב המו"ל של הספר נבחר מכסף (י"ד סי' כ"ג) שמרן כתב את דבריו לדעת הכפתור ופרח שס"ל שזה מדרבנן. ועו"ע בשו"ת שמן המור (סי' ד) מש"כ בזה]. וכ"כ מרן בתשובתו שנדפסה בשו"ת אבקת רוכל (סי' כ"ד בסוד"ה ועוד). שדעת הרמב"ם ששיטתה בזה"ל מדרבנן. וכ"כ מרן בב"י (על הטויו"ד סי' של"א בד"ה ובשיעית) ששיעית לדעת הר"מ היא מדרבנן גם בשיטת קרקעות, וא"כ מצינו סתירה בדברי מרן בהבנתו את דעת רבינו הרמב"ם ז"ל, וכבר עמדו על סתירה זו בשו"ת מהריט"צ (סי' צ"ח). ובשו"ת נבחר מכסף להגר"י פינטו ז"ל (י"ד סי' כ"ג וסיים שזה צ"ע, אך בהערות המו"ל הגר"א ששון ז"ל כתב שאין כל סתירה שכן מרן ז"ל דיבר לדעת הכפתור"פ וכן ביאר את התשובה, אלא שלא ידעתי מה יענה על דבריו בב"י, ועו"ע לקמן), ועו"ע בפר"ח בספר מים חיים (עמ"ס גיטין דף לו) שכתב שהעיקר כדעתו ברוב המקומות שהיו דאורייתא. ועו"ע בשו"ת שמן המור (הנז' לעיל). ובשו"ת אדמת קדש (ח"ב י"ד סי' ט) כתב שהעיקר כדברי מרן בתשובה ששיטתה דרבנן. וכ"כ בשו"ת פרי הארץ (ח"ג י"ד סי' ד). והרב המו"ל של שו"ת נבחר מכסף כתב בהערה (בסי' הנז' לעיל) שהעיקר כדברי מרן בשאר מקומות שהוא מן התורה כי בסוף ימיו נדפס הכ"מ עי"ש. ומאידך בספר פאת השולחן (בפרק כג שם) כתב שדבריו בתשובה הם האחרונים שכתב התשובה על שנת רצ"ב ושנת של"ז [ומרן ז"ל נלב"ע בשנת של"ה]. ולכן דבריו שם הם העיקר. ואמנם ראיתי למי שפקפק בזה, אך העיקר לא כדבריו שהראית לדעת שדעת רובם שמרן ז"ל הדר בו לכל חסידיו והעיקר כמ"ש בתשובה ובכ"י שדעת

ודנים בכל הספיקות בדיני שביעית לקולא וככל ספק דרבנן²².

הרמב"ם ששמיטה בזה"ז מדרבנן, ומלבד כל הנז' לעיל, כ"כ גם בספר זרע יצחק (פלפלת כ"ש סי' ז), וכ"כ מהר"י ענג'יל באוצרות יוסף (שם), וכן תפס עיקר להלכה ולמעשה בדעת מרן ז"ל, מרן הראש"ל שליט"א (בתשובה הנז', ודחה את דברי הסבא קדישא בשו"ת שלו). והגם שיש שתפסו שהעיקר בדעת הר"מ שס"ל ששמיטה היא מן התורה בזה"ז, מ"מ אחר שדעת רוב הפוסקים בר"מ שזה מדרבנן וכמו שהבאנו בארוכה לעיל [וכ"כ גם בספר כפתור ופרח (הנז') וכ"כ בשו"ת הרשב"ש (הנז') וכ"כ בשו"ת נבחר מכסף שזה דרבנן (ורק בהגהת המו"ל נטה קו מדבריו – ודלא כמו שראיתי שכתבו שכן דעת הרב המחבר, ואינו). וכ"כ המבי"ט (ח"א סי' סד). וכ"כ המהרי"ט (ח"ב סי' נב) ועוד] וכמו"כ דעת רוב הפוס' בדעת מרן ז"ל שהדר ביה והעיקר בדעתו שזה דרבנן, וכן פסקו עוד רבים מפוסקי דורנו להלכה, כ"כ החזו"א (בסי' ג, אות ח), וכנ"ל כן פסק מרן הראש"ל שליט"א, וכן היא ההכרעה הלכה למעשה, וכן המנהג מזה דורות לפסוק ששמיטה בזה"ז דרבנן וע"ס זה הוכרעו שאלות חשובות בעניני שביעית. [ובס' כרם שלמה למו"ר הג"ר שמע"ע שליט"א כתב שם (בחלק שביעית סי' א') שדעת הרמב"ם ז"ל ששמיטת קרקע אסורה מהתורה, אך לא להלכה למעשה פסק כן, וכן אמר לי מו"ר שליט"א בע"פ, ועוד ע' בתשובתו לענין החממות שנדפסה בתנובות שדה גליון מס' 26 ודוק].

²² הנה במהר"י קורקוס הנז' לעיל בארוכה כתב בתו"ד (הל' שמו"י פ"א הי"א) על דברי הר"א, שאע"ג שעיקר שביעית מן התורה אין מסתבר להחמיר. עכ"ד. היוצא מדבריו שאף בדברים שהם עיקר שביעית אזלינן לקולא. וכן מתבאר מדברי הפאת השולחן שהתיר בזה"ז זריעה בתוך בית משום שהירושלמי נשאר בצ"ע וכיון ששביעית בזה"ז דרבנן אזלינן לקולא (ע' פאה"ש סי' כ ס"ק נב). וכ"כ בשו"ת הרשב"ש (סי' רנח הנ"ל). וע"ע בשו"ת בית הלוי (ח"ג סי' א') שכתב להחמיר בעיקר דין שביעית. ואמנם הגר"א קוק זצ"ל בספרו שבת הארץ כתב שכיון ששביעית בזה"ז דרבנן אזלינן לקולא. ועי' במ"ש הב"ח (חור"מ ריש סי' ס"ז בד"ה והשמטת, שאע"ג ששמיטת כספים מדרבנן, מ"מ כיון שעיקר שביעית מה"ת, המתנה ע"ז הוי כמתנה עמש"כ בתורה, ע"ש, ועו"ע במ"ש הרמ"א בחו"מ (סי' ס"ז סעי' יח) לענין כתיבת פרוזבול לפני בי"ד אם בעינן דווקא חשוב וכו', כתב שם הרמ"א: ונ"ל דיש להקל בזה"ז, עכ"ל, ובש"ך שם כתב, שהיינו אפי' במדינה שנוהגין בה שמיטה, עיי"ש. ויש להשוות דין זה לדין ספיקות בתרומה שקיי"ל להלכה שספיקא לקולא וכ"פ מרן הראש"ל ביבי"א (ח"א יו"ד סי' כ"ב) והב"ד בספרי קצירת השדה (השלם פר' א' ה"ה), וע"ע מה שכתבתי בשו"ת חלקת השדה ח"ב מסי' לט ואילך, בדין הקנאת מע"ע עי' קטן שאפשר בזה"ז, ועי' בתשובת מו"ר הג"ר שמע"ע שליט"א בסי' מג שם בד"ה הא קמן שכתב שמע"ע בזה"ז חשיב שלית ליה עיקר מה"ת, וכן הביא שם בהמשך מספר ארעא דרבנן עיי"ש. ובלא"ה גם לענין שביעית כ"פ מרן הראש"ל שליט"א שהעיקר להלכה ולמעשה שבדיני שביעית אזלינן לקולא ככל ספק דרבנן (הב"ד בספר השביעית והליכותיה עמ' יט סוד"ה ונחלקו). וכן עיקר.

אוצר התשובות

זרעים

הרב דוד אביטן שליט"א
שלוחת המכון בירושלים

הלכות שביעית

פרק א

שביעית בזמן הזה אם נוהגת מן התורה או מדרבנן

רמזי הענינים המובאים בפרק זה - המשך מגליון 27

י-יג. דעת הרמב"ם אליבא דמרן בכס"מ ודיון בדברי מרן.
יד-טו. דעת האחרונים בהרמב"ם - דאורייתא ודרבנן.

אוצר התשובות

י. דעת הרמב"ם במשנה תורה ובדיון בדבריו

בהלכות שמיטה ויובל (פ"י ה"ט) כתב הרמב"ם: "ובזמן שהיובל נוהג נהג דין עבד עברי וכו' ונוהגת שביעית בארץ והשמטת כספים בכל מקום מן התורה. ובזמן שאין היובל נוהג אינו נוהג באחד מכל אלו חוץ משביעית בארץ והשמטת כספים בכל מקום מדבריהם כמו שביארנו". נסח זה הוא נסח כל הדפוסים והיה גם לפני מרן ולפני מהר"י קורקוס, ולכן כתבו שלפי נסח זה אפשר שמ"ש הרמב"ם "בכל מקום מדבריהם" קאי דווקא על שמיטת כספים ולא על שמיטת קרקע כדלהלן.

אולם מהר"י קורקוס שם כתב שמצא בספר כ"י: "ונוהגת שביעית בארץ מדבריהם וכן השמטת כספים בכל מקום מדבריהם". ולפי נסחה זו אין מקום לספק כלל, שדעת הרמב"ם מפורשת ששמיטת קרקע בזה"ז דרבנן. [והשוב לציין שנסחה זו היא גם נסחת מדרש הגדול פרשת בהר עמ' תרצ"ג שהוא כידוע נסחת ספרי הרמב"ם כ"י שהגיעו לתימן. ובהוצ' ר"ש פרנקל כתבו בשנו"ס שכן נסחת כל כתבי היד, ועקב כך כנראה שינו את הנסח גם בגוף ספר משנה תורה]. גם הרא"ש במכות (פ"א ס"י ג) כתב שלדעת הרמב"ם שביעית בזה"ז דרבנן [אבל יתכן שמדבר רק על שמיטת כספים כנ"ל אות ט]. וכ"כ הר"ן בחי' לע"ז (ט,א) של הרמב"ם שמיטת קרקעות בזה"ז מדרבנן. וכ"כ בספר כפתור ופרח (פרק מט) והרשב"ש (סי' רנח), ויובא להלן. וזוהי גם מסקנת מהר"י קורקוס (פ"ט ה"ב ופ"י ה"ט).

אולם על לשון הרמב"ם (פ"ד הכ"ה): "אין שביעית נוהגת אלא בארץ ישראל בלבד.. בין בפני הבית בין שלא בפני הבית". כתב מרן בכס"מ נראה שסובר רבנו ששביעית בזה"ז מן התורה, ואע"פ שבפרק ט (הלכה ב) כתב רבנו ששמיטת כספים נוהגת בזמן הזה מדרבנן משום "שבזמן

שאתה משמט קרקע אתה משמט כספים" כרבי, נראה שרבנו מפרש שמ"ש רבי בשתי שמיטות וכו', לא אשמיטת קרקע בשביעית קאמר, אלא ליובל קרי שמיטת קרקעות וכו', וכן מפרש ר"ת [גיטין לו, א כנ"ל באות א]. אבל קשה שהרי הרמב"ם (בפ"י ה"ט) כתב: "בזמן שאין היובל נוהג וכו' חוץ משביעית בארץ והשמטת כספים בכל מקום מדבריהם". ויש לומר ד"מדבריהם" דקאמר רבנו קאי אשמיטת כספים ולא על שמיטת קרקעות. עכ"ד מרן שם. גם בפרק ט הלכה ב ובפק י' הלכה ט חזר מרן וכתב שלדעת הרמב"ם שמיטת קרקעות נוהגת בזמן הזה מן התורה. וכ"כ בכס"מ הל' תרומות (סוף פ"א), ע"ש.

אמנם בשלשה מקומות אחרים כתב מרן שלדעת הרמב"ם שמיטת קרקעות אינה אלא מדרבנן, בכס"מ (פ"ד הכ"ט): ומ"ש [הכפתור ופרח] שהוא אסור מן התורה, לא דק דבהדיא כתב רבנו בפרק ט' ובפרק י' ששמיטת קרקעות בזמן שאין היובל נוהג אינו אלא מדבריהם. וכן כתב מרן באבקת רוכל (סי' כה ונדפסה גם בשו"ת מהרי"ט ח"א סי' מה). וכן בבית יוסף יו"ד (סי' שלא) על מ"ש הטור ששמיטת קרקעות בזה"ז דרבנן, כתב מרן בב"י שכן דעת הרמב"ם בהל' שמיטה פרק ט' ופרק י'.

יא. דיון בהוכחת מרן מהרמב"ם

כבר בשו"ת הרשב"ש (סי' רנח) עמד על כך שממה שכתב הרמב"ם בפרק ד': "ונוהגת בין בפני הבית בין שלא בפני הבית" משמע ששביעית נוהגת בזה"ז מן התורה. ואילו בפרק ט כתב "בזמן שאתה משמט קרקע אתה משמט כספים". משמע ששביעית בזה"ז דרבנן. וי"ל ש"בפני הבית" שנקט הרמב"ם היינו בזמן שהיובל נוהג, שאין היובל תלוי בבית.

כתרוץ זה של הרשב"ש כתבו גם המבי"ט בקרית ספר (בהל' שמיטה פ"י) ומהר"י קורקוס (בהל' שמיטה פרק ד) ובספר טירת כסף למהר"א גאטיניו (פר' בהר דף קצה ע"ד) דשלא בפני הבית שכתב הרמב"ם היינו כגון בתקופת בית ראשון בטרם שנבנה בית המקדש, שאז היובל נהג מן התורה [כמבואר בספרא פר' בהר פרשה א, שאחר שישם וארבע שנים שנכנסו לארץ עשו יובל]. וכ"כ הצ"ח בברכות (לו, א ד"ה והרמב"ם) וכ"כ בספר יקר הערך על מסכת ערכין (דף קמ ע"ג).

גם מהר"ח אבולעפיא בספר מקראי קדש (פר' אמור) הקשה על דברי מרן שהרי אפשר לפרש שמ"ש הרמב"ם "בין שלא בפני הבית" היינו בזמן שכל יושביה עליה, וכמו שהרמב"ם בהל' תרומות (פ"א ה"א) כתב שתורמה נוהגת בפני הבית ושלא בפני הבית, ובסוף הפרק שם כתב שתורמה בזה"ז דרבנן, והקשה הראב"ד בהשגות שדברי הרמב"ם סותרים למה שכתב בתחילת הפרק. ותרץ מרן בכס"מ שם ד"שלא בפני הבית" היינו בזמן שכל יושביה עליה. וכן לגבי יובל כתב הרמב"ם (הל' שמיטה פ"ד הכ"ה) שנוהג שלא בפני הבית, וכוונתו בזמן שכל ישראל עליה דווקא.

אולם שם מהר"ח א ודחה סברא זו, דשאני יובל ותורמה שגילה הרמב"ם דעתו להדיא שבזמן הזה אינם נוהגים אלא מדרבנן, לכן מוכרח לומר שמ"ש "שלא בפני הבית" היינו בזמן שכל יושביה עליה, משא"כ שביעית שלא גילה הרמב"ם דעתו שצריך כל יושביה עליה, משמע שגם בזמן הזה היא דאורייתא.

ובספר פרי האדמה (ח"א הל' שמיטה ויובל פרק ד) כתב שתרוץ מהר"ח הנ"ל דחוק הוא, שהרי כיון שכתב הרמב"ם שיובל ותורמה נוהגים מדרבנן, היה לו לפרש ששביעית דאורייתא. אמנם י"ל דבתורמה הוי דרבנן משום דכתיב "כי תבואו", דמשמע ביאת כולכם [רמב"ם תרומות סוף פ"א], וכן יובל כתוב "לכל יושביה" בזמן שכל יושביה עליה [רמב"ם הל' שמיטה פ"י ה"ח],

א"כ משמע שפיר דבזמן הזה הוא דרבנן, ושמיתת כספים נלמדת מיובל. אבל בשמיטת קרקעות שאין לימוד זה, י"ל דאדרבא משמע דהוי דאורייתא, כדדייק מרן מדכתב הרמב"ם שנוהגת בין בפני הבית בין שלא בפני הבית, לומר שדינם שוה ממש, כיון שאין צריך ביאת כולכם. ואם איתא שאין דינם שוה אלא שמיתת קרקעות הוי דרבנן, לא הי"ל להרמב"ם להשוותם. ומהר"מ מזרחי בשו"ת פרי הארץ (ח"ג סי' ד) כתב שבודאי מ"ש הרמב"ם "בפני הבית וכו'" היינו בזמן שהיובל נהוג, ומה שדחה מהרח"א דשאני תרומה שגילה הרמב"ם וכו', אין תרוצו נראה, שהרי גם דשביעית כתב הרמב"ם בפ"ט (ה"ט) שתלויה ביובל, ויובל נהוג גם שלא בפני הבית שכל יושביה עליה. גם מהר"מ קריספין בספר מאמר מרדכי עמ"ס גיטין (דף מא ע"א מדפי הספר) כתב שתרוץ מהרח"א דחוק שהרי כבר גילה הרמב"ם (בפ"י ה"ט) ששביעית בזה"ז דרבנן.

יב. דיון בחילוק מרן בין כספים לקרקע

הפרי"ח במים חיים (גיטין לו,א) הקשה על מרן שחילוקו בין כספים לקרקע בדעת רבי תמוה, שהרי בריש מו"ק (ב,ב) מבואר להדיא שלדעת רבי גם שמיתת קרקעות היא מדרבנן, ואיך כתב מרן שהרמב"ם פסק כרבי ודווקא לגבי כספים הוי דרבנן. וכן הקשו המשנה למלך (פ"ד הכ"ה) והגדולי תרומה (שער מה) והטירת כסף פר' בהר (דף קצה ע"ד) והשאגת אריה החדשות (סי' טו). וכבר הרב המוסמך מהר"י פינטו בשו"ת נבחר מכסף (סי' כג) הקשה כן, דלא לבד דעצם חילוקו של מרן בין כספים לקרקע דחוק הוא מאוד, אלא אפילו אם נפרש דליובל קרי שמיתת קרקע, עכ"פ דין שמיתת כספים ודין איסור עבודת קרקע דין אחד להם. גם מהר"מ קריספין בספר מאמר מרדכי (עמ"ס גיטין דף מא ע"א מדפי הספר) הקשה דאיך יתכן שמ"ש הרמב"ם: "ובזמן שאין היובל נהוג... חוץ משביעית בארץ ושמיתת כספים בכל מקום מדבריהם", ד"מדבריהם קאי רק על שמיתת כספים, הרי יובל אינו נהוג בזמן הזה, ולהדיא כתב הרמב"ם שם ברישא "בזמן שאין היובל נהוג אינו נהוג אחד מכל אלו", ואם כן לפי דברי מרן נמצאו דברי הרמב"ם סותרים מרישא לסיפא. ועוד קשה דלא מצינו בשום אחד מהראשונים שיחלק בין כספים לקרקע, כי מצינו ג' שיטות, יש סוברים ששביעית דאורייתא ויש סוברים שאינה אלא דרבנן, ויש סוברים שנוהגת רק ממצת חסידות, אבל מי שמחלק בין כספים לקרקע לא מצינו. ולכן נראה שהעיקר כפשט דברי הרמב"ם (בפ"ט ובפ"י) דשמיתת כולה אינה אלא דרבנן, ומ"ש הרמב"ם בפ"ד "בפני הבית" וכו' היינו בזמן שהיובל נהוג דווקא.

ומהר"א גאטיניו בספר טירת כסף (פ"ר בהר דף קצה ע"ד) הקשה על מרן דאם איתא שמ"ש הרמב"ם "חוץ משביעית וכו'" בכל מקום מדבריהם" חוזר רק על שמיתת כספים, אבל שמיתת קרקעות הוי דאורייתא, למה הזכיר ענין שמיתת קרקעות, הרי כל עסקו שם לחלק ולבאר לנו איזה דברים תלוים ביובל ואינם נוהגים אלא בזמן שהיובל נהוג, ואם שמיתת קרקעות אינה תלויה ביובל לא היה לו להרמב"ם להזכירה כלל. וכן הקשה גם מהר"ש פלורנטיין בספר מעיל שמואל בהגהותיו על הרמב"ם (דף רו ע"ג), והביאו בספר פרי האדמה (ח"א דף קמא ע"ג) והניחו בצ"ע. וכן הקשה בספר יקר הערך עמ"ס ערכין (דף קמ ע"ג), ומכח זה דחה דברי מרן, ומסיק שהרמב"ם גם איסור עבודת קרקע אינו אלא דרבנן. וכך הקשה גם בשו"ת דעת כהן (סי' נח) ועוד האריך להוכיח שלדעת הרמב"ם שביעית תלויה ביובל, ומכיון שבטל היובל גם שביעית אינה דאורייתא. ע"ש.

גם בשו"ת שאגת אריה החדשות (סי' טו) תמה על עצם החילוק בין כספים לקרקע, דאדרבא אפכא מסתברא, שהרי שמיתת כספים היא חובת הגוף ואינה תלויה בקרקע כלל, ומסתבר שנוהגת מדאורייתא בכל זמן, משא"כ שמיתת קרקע יש מקום לומר שכשם שחלה ותרומה בזה"ז הם דרבנן כך שביעית בארץ. והאריך לפלפל בזה, ע"ש.

יישוב לקושיא ממועד קטן

את עיקר קושית האחרונים דבמו"ק מבואר שלרבי גם שמיטת קרקע הוי דרבנן, יישוב בספר ראשון לציון למהר"ח בין עטאר (מו"ק ב,ב), דבעל מימרא זו הוא אב"י, אבל רבא שם חולק עליו וסובר שלרבי דווקא שמיטת כספים תלויה ביובל. וסובר רבא שאין מי שחולק על רבי בזה. וכ"כ בספר פרי האדמה (ח"א הל' שמיטה פ"ד), והוסיף לבאר שרבא חולק על אב"י משום שס"ל שאין ללמוד מיובל אלא שמיטת כספים שדומה ליובל, שיובל משמט קרקע ושמיטת כספים משמטת את החוב, אבל איסור עבודת קרקע בשביעית אין לו דמיון ליובל כלל. ועוד דבתורת כהנים [פר' בהר ריש פרשה ב] ס"ל לרבנן ששביעית נוהגת בזמן שאין היובל נוהג, ורש"י [גיטין לו,ב] כתב שנראה לו שהיא מחלוקת. אבל הרמב"ם סובר שאין מחלוקת, דגם לרבי דווקא שמיטת כספים תלויה ביובל כאמור. לכן דחה הרמב"ם דברי אב"י מהלכה. חילוק זה כתבו גם בנו של הרב פרי האדמה מהר"מ מיוחס בספר שער המים (בחלק התשובות סי' ו). גם בספר ידי אליהו למהר"א גילפא (תיקון קח) כתב דלא אשכחן בש"ס דרבנן פליגי על רבי אלא הא דתו"כ, וכמ"ש רש"י בגיטין והתוס' בערכין [לב,ב ד"ה מנן], ומ"ש רבא במו"ק אפילו תימא רבנן וכו' לשיטתיה דאב"י אמר כן, אבל הוא ס"ל דרבי מעולם לא נחלק עם רבנן כלל. עוד כתב להוכיח שמ"ש הרמב"ם (בפ"י ה"ט): "שהוא מדבריהם" אינו אלא על שמיטת כספים דסמוך ליה, וכמ"ש מרן, שהרי הרמב"ם סיים וכתב "מדבריהם כמו שביארנו" ולא מצינו בשום מקום שמבאר שאיסור עבודת קרקע בשביעית הוא מדרבנן, ואדרבא בפרק ד סתם וכתב שביעית נוהגת "בין בפני הבית בין שלא בפני הבית". אלא ודאי לא קאי אלא לשמיטת כספים שכתב (בפ"ט ה"ב) שתלויה ביובל, וכשכחל היובל אינה אלא מדבריהם. עוד האריך להוכיח שלדעת הרמב"ם איסור עבודת קרקע בזה"ז הוא מן התורה, ומ"ש מהר"י קורקוס שבספר כ"י כתוב להדיא שגם איסור עבודת קרקע מדבריהם, אנו אין לנו אלא ספרי הדפוס אשר לפנינו.

ובשו"ת שמן המור למהר"מ רוביו (יו"ד סי' ד) כתב דסוגיא דמו"ק נשנת בבית המדרש תחילה, ואב"י שאמר דלרבי גם איסור עבודת קרקע הוא דרבנן, לא אמר כן אלא מכח קושית רבא ור' יוסף שהקשו על המשנה, ואב"י לא אסיק אדעתיה הך דינא [דרבא] דאבות אסר רחמנא וכו', לכן סבר שרבי ס"ל ששביעית דרבנן, דלכל מילי אתקש ליובל, אמנם בסוגיא דגיטין אב"י דמייתי הא דרבי מצינו למימר דסבר וקיבל הא דאמר רבא [במו"ק] אבות אסר רחמנא וכו', דהא לא מצינו שאב"י ורבא נחלקו בזה (וכעין מ"ש התוס' בב"מ כט ד"ה הוי), ולפי"ז שפיר יש לפרש דברי רבי כפשוטן, דדווקא שמיטת כספים אתקש ליובל. וכעין דברים אלו כתבו גם בספר מעשה רוקח על הרמב"ם ובספר אהלי יהודה למהר"י הכהן (דף קלה ע"ד) ובשו"ת ציץ הקדש (ח"א סי' יג).

והגרא"ב קאזיס בספר מגילת ספר (לאון עד) כתב שאין כוונת מרן לומר שהרמב"ם פסק כרבי לכל מילי, דודאי לגבי איסור עבודת קרקע פסק כחכמים דאסורה מן התורה וכמ"ש בתו"כ. ומ"ש מרן דהרמב"ם פסק כרבי, היינו משום שהדרשה של "וזה דבר השמיטה שמוט" ב' שמיטות וכו' רבי שנאה לא על איסור עבודת קרקע כרש"י, אלא על יובל, כדאיתא בירושלמי [הנ"ל אות א] וכדפרש ר"ת [הנ"ל שם]. וכדמוכח מלשון הרמב"ם (ריש פרק ט) דליובל קרי שמיטת קרקעות, ע"ש. ולפי"ז אע"פ שרבי מקיש גם איסור עבודת קרקע ליובל, מצינן למימר דבהא לא קימ"ל כוותיה אלא כרבנן. ונמצא שלא בא מרן לומר שהרמב"ם ס"ל לגמרי כרבי, אלא בא לומר דבשמיטת כספים שפיר קימ"ל כרבי. וכעין זה כתב גם מהר"א ישראל בספר בית אברהם (סי' סז סוף ס"ק כ) שדווקא לגבי שמיטת כספים פסק הרמב"ם כרבי, אע"פ שהלכה כרבי מחבירו ולא מחבריו, עכ"פ כיון שחזינו שאמוראי שקלו וטרו אליבא דרבי משמע דהלכתא כוותיה, וכמ"ש הכנה"ג בכללי הגמרא (אות ט). ודווקא בכספים, אבל בקרקע הדינן לכללין אין הלכה כרבי מחבריו. [חילוק זה כתבוהו עוד רבים, כמובא להלן אות יד]. ובחי' החת"ס (גיטין לו) כתב שלגבי קרקע משמע שמסקנות הגמ' במו"ק (ד,א) דהוי דאורייתא דלא כאב"י, שהרי הגמרא מסיקה שתוספת שביעית בטלה לגמרי משום שהוקשה לניסוך המים, וניסוך המים אינו

אלא בזמן שבית המקדש קיים. משמע שביעית עצמה נוהגת מן התורה [דא"א שאינה אלא דרבנן לא היתה הגמ' צריכה להאריך ולבקש טעם למה בטל דין תוספת שביעית]. וכ"כ בשו"ת משיב דבר בקונטרס דבר השמיטה (אחרי סי' נו). ע"ש באורך.

עוד דיון בחילוק בין כספים לקרקע ראה בספר כרוב ממשח על הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל) ושו"ת אור שמח (ח"ב סי' א) ובשו"ת בית הלוי (ח"ג סי' א ענף ג אות א-ב) ובקונטרס דבר השמיטה שבספר זכרון יהונתן (נדפס בסוף שו"ת בית הלוי אות טז-יז) ובאוצרות יוסף לגר"י ענגיל (בקונטרס שביעית בזה"ז עמ' 70) ובספר שבת הארץ (במבוא אות א) ובשו"ת ציץ הקודש ח"א (סי' יג) ובשו"ת הסבא קדישא (ח"א יו"ד סי' כב עמ' סד) ובשו"ת כרם שלמה לגר"ש עמאר שליט"א (דיני שביעית סי' א).

יג. דיון נוסף בדברי מרן

הקשה המל"מ (פ"ד הכ"ה) איך כתב מרן שדווקא שמיטת כספים הוקשה ליובל ושכן דעת ר"ת, הרי לר"ת גם שמיטת קרקע בכלל שמיטת כספים ואינה אלא דרבנן, כמבואר להדיא בתוספות בגיטין (לו, א ד"ה בזמן) ובקדושין (לח, ב סוד"ה השמטת).

ובפרי האדמה (הל' שמיטה ויובל פ"ד) כתב ליישב שמדברי הרמב"ם (פ"ט ה"ב) שכתב "אין שמיטת כספים נוהג מן התורה אלא בזמן שהיובל נוהג שיש שם שמיטת קרקע ... אמרו חכמים בזמן שאתה משמט קרקע" וכו'. מוכח שסובר כר"ת ששמיטת קרקעות האמורה היא היובל, וולא כרש"י שכתב שהיא שביעית בארץ], ולזה כיון מרן כשכתב שפרוש הרמב"ם כר"ת. ובספר ראשון לציון (במו"ק ב, ב) כתב שר"ת שמפרש ששמיטת קרקעות הוקשה ליובל כשמיטת כספים, אין זה אין קושיא על הרמב"ם אם אינו סובר כן, ופשוט הכתוב [וזה דבר השמיטה שמוט"] מורה שדווקא שמיטת כספים הוקשה ליובל. וגם ר"ת היה לו לפרש כן, אלולי דמכח דברי אב"י במו"ק [ב, ב] הוכרח ר"ת לומר שלרבי גם שמיטת קרקע הוקשה ליובל, והרמב"ם שסובר שרוב חולק על אב"י [כנ"ל אות יב], וס"ל שלרבי שמיטת קרקע לא הוקשה ליובל, שפיר נוהגת מן התורה לכו"ע. גם בספר ידי אליהו (תיקון קח) האריך להוכיח שלדעת הרמב"ם יובל נקרא "שמיטת קרקע" שכן כתב (בפ"י הי"ג): "שלשה דברים מעכבים ביובל תקיעה ושלוח עבדים והחזרת שדות לבעלים היא שמיטת קרקע", מכפילות לשונו - שנראה כשפת יתר - נראה שבא ללמדנו ששמיטת קרקע האמור בכל מקום הוא היובל. וכן שם (בהל' יא): "שהיובל משמט קרקעות". וראה עוד מ"ש בזה בשו"ת שדה הארץ (יו"ד סי' כט) ובספר כרוב ממשח על הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל).

יד. אחרונים הסוברים שלדעת הרמב"ם איסור עבודת קרקע מדאורייתא

הרדב"ז בהל' שמיטה ויובל (פ"ד הכ"ט) נקט כן בדעת הרמב"ם בפשיטות. וראה גם ברדב"ז שם (הלכה יא). והפר"ח במים חיים (גיטין לו, א) כתב שאע"פ שלהרמב"ם שמיטת כספים דרבנן היינו משום שהלל ובית דינו שתקנו פרוזבול נמי סברי הכי. או אפשר שגם רבנן נמי מודים ששמיטת כספים דרבנן. אבל שמיטת קרקעות הוי דאורייתא. ובספר ראשון לציון (מו"ק ב, ב) הוכיח שלהרמב"ם שמיטת קרקע הוי דאורייתא שכ"כ (בפ"א הל' ח-י): "התירו להשקות בית השלחין הואיל והשקיה היא מדבריהם, שאין אסור מן התורה אלא ב' אבות" וכו'. משמע שגם בזמן הזה שביעית דאורייתא. ובספר ידי אליהו (תיקון קח) האריך להוכיח שהרמב"ם ס"ל ששמיטת קרקעות נוהגת מן התורה, ומחלק בין כספים לקרקע, ומובא לעיל (אות יב).

במגילת ספר (לאוין עד) כתב שהרמב"ם פסק כחכמים שאיסור עבודת קרקע דאורייתא, דברים ניהו, ופסק באוקימתא דרבא בריש מו"ק דאבות אסר רחמנא (פ"א ה"ג). ודווקא שמיטת כספים הוי דרבנן, דבגיטין (לו, א) רמי על הלל תקן פרוזבול "מי איכא מידי דמדאורי' משמט ותקן הלל דלא משמטא", אמר אביי בשביעית בזה"ז ורבי היא". והגם שלרש"י רבא שם חולק על אביי, הרמב"ם ס"ל כפרוש התוספות [שם לו, ב ד"ה מ]. שרבא לא בא לחלוק, וכמ"ש להדיא (בפ"ט הט"ז) שפרוזבול מועיל רק בזה"ז שמיטת כספים דרבנן, וכמ"ש שם מרן בכס"מ שהרמב"ם אינו מפרש כרש"י והראב"ד, אלא כהתוספות. וכיון שלדעה זו כולי עלמא מודו לאביי, שפיר פסק הרמב"ם כוותיה.

מהרי"ט צהלון (סי' צח) הביא מ"ש מרן בכס"מ להוכיח שלהרמב"ם איסור עבודת קרקע הוי דאורייתא, והוסיף ראייה לכך ממ"ש הרמב"ם (ריש פרק ג): "עבודת הארץ בשנה השישית סמוך לשביעית אסורה הלכה למשה מסיני ודבר זה בזמן שבית המקדש קיים הוא שנאסר מפי השמועה... ובזמן שאין בית המקדש קיים מותרים בעבודת הארץ עד ראש השנה". משמע מדבריו שעבודת הארץ בשביעית עצמה אסורה גם בזמן שאין בית המקדש קיים מן התורה, ולכן הוצרך לומר שמותרת עד ראש השנה.

בספרא דבי רב למהר"ד פארדו (פרשת ראה פסקא קיא עמוד רעט) כתב שמדברי הרמב"ם (פ"ד הכ"ה) נראה ששביעית נוהגת מן התורה, ודווקא בתרו"מ שצריך ביאת כולכם הוי דרבנן. והאריך לבאר שדווקא שמיטת כספים תלויה ביובל ושכן מוכח מלשון הספרי שם. [אמנם להלכה לא פסק כן כדלהלן].

באהלי יהודה למהר"י הכהן (דף קלה) כתב שאי אפשר לומר ששביעית בזה"ז דרבנן, שהרי כתב הרמב"ם (בהל' שמיטה פ"ב ה"ו): "כשעלה עזרא בביאה שניה נתקדשו כל הערים המוקפות חומה ... מה בימות יהושע מנו שמיטון ויובלות וקדשו בתי ערי ומה ונתחייבו במעשר, אף ביאתן בימי עזרא מנו שמיטין ויובלות וקדשו בתי ערי חומה ונתחייבו במעשר". הרי שקדושת עזרא קדושה גמורה היא. וקדושת עזרא לא בטלה כמ"ש הרמב"ם (בהל' תרומות פ"א ה"ה). ומה שפסק (שם סוף א) שתרומ"מ בזה"ז דרבנן, זהו משום שבחלה כתוב "בבואכם" ודרשין [כתובות כה, א] בבואכם "ביאת כולכם". וחלה נמי אקרי תרומה, לכן ס"ל שגם בתרו"מ צריך ביאת כולכם. [נב. לפנינו בהרמב"ם (סוף א' דתרומות) כתב להדיא דבתרומה כתיב "כי תבואו" ביאת כולכם, ולכאורה דמי ממש ל"כי תבואו" דשביעית. אכן כבר העירו רבים דבתרומה לא אשכחן האי קרא, ולהלן (אות יז) הבאנו בקיצור דיון בענין זה]. לכן על כרחך דשביעית בזה"ז דאורייתא היא, דבשלמא גבי מעשר כתב הרמב"ם [בהל' תרומות שם] "יראה לי שהו"ה במעשרות... מדבריהם כתרומה", אבל בשביעית לא אשכחן. עוד האריך להוכיח כן מסוגיות הבבלי והירושלמי והתו"כ. [וכתב בתוך דבריו אע"פ שהרמב"ם כתב (בפ"י ה"ג) שבבית שני מנו יובלות לקדש שמיטין, הרי שלא נהג יובל בבית שני, שאני יובל משמיטה, דיובל תלוי בידי אדם, שהרי אם לא תקעו וכו' לא קדש היובל כמ"ש הרמב"ם (פ"י הי"ג). לכן דווקא יובל תלוי ב"כל יושביה". אבל שמיטה לא אשכחן. וראה להלן (אות טו) בדברי הרב בית יהודה והרב המלך שלם מ"ש להוכיח מדברי הרמב"ם ביובל בבית שני].

בספר בית רידב"ז לגר"י דוד (סי' ד ס"ק ט) כתב שרבי גופיה ודאי ס"ל ששביעית כולה דרבנן, משום שס"ל שגם קדושת עזרא לא קדשה לעתיד לבוא, כמ"ש רש"י בגיטין, ולדעתו שמיטת כספים אינה אלא לזכר בעלמא. אבל הרמב"ם שפסק שקדושת עזרא לא בטלה ודאי ס"ל שעבודת קרקע בשביעית אסורה מן התורה, ודווקא בחלה ותרומה בעינן ביאת כולכם. ודווקא שמיטת כספים שתלויה ביובל אינה דאורייתא. ובשו"ת משיב דבר להנצי"ב (בקונטרס דבר השמיטה אחרי סי' נו) כתב שלא נמצא בשום פוסק דאיסור עבודה בזה"ז דרבנן. ובדעת הרמב"ם נראה דהעיקר הוא כמ"ש מרן שהוא דאורייתא, שהרי ס"ל דקדושת עזרא לא בטלה,

ואיסור עבודת קרקע לא אתקש ליובל. [נ.ב. ד"ת מאוד וכי הטור ביו"ד סי' שלא ושאר ראשונים הנ"ל (אות ב) לא לפוסקים יחשבו ח"ו. ולהלן (אות כ) עשרות מגדולי הפוסקים אשר כל בית ישראל נכון עליהם שכתבו שהוא דרבנן. ואולי ט"ס הוא וצ"ל לא נמצא בשם פוסק שהוא דאורייתא. ועכ"פ ודאי כך נכון יותר, בפרט לאור מה שנתברר מכ"י שהנסחה ברמב"ם היא "שביעית בארץ ושמיתת כספים בכל מקום מדבריהם" כנ"ל (אות ט). וכבר מהרלב"ח (מובא באות כ) כתב שלא נמצא שום פוסק שסובר ששביעית דאורייתא. ד.א. ס"ט].

גם בשו"ת אור שמח (ח"ב סי' א) נוטה לומר דלהרמב"ם הוי דאורייתא. וכך נוטה דעת הגרש"א אלפנדארי בשו"ת הסבא קדישא (ח"א סי' כב), וכתב להוכיח כן ממ"ש הרמב"ם (בהל' מאכלות אסורות פי"ד הט"ו): שחולה שיש בו סכנה שצריך להאכילו ויש לפנינו או ספק נבילה או ספיחי שביעית, מאכילין אותו ספיחי שביעית דהוי דרבנן. משמע שאם אין אלא שביעית עצמה [אחר הביעור] ונבילה, יאכילוהו נבילה. ודוחק לומר דמיירי דווקא בזמן הבית. ומרן הגרע"י בקונטרס הנדפס בקול סיני ובספר השביעית והלכותיה כתב לדחות דבריו שהרי הרמב"ם כתב גם "טבל ונבילה נבילה מפני שהטבל במיתה". והרי בזמן הזה תרו"מ דרבנן. אלא ודאי הרמב"ם מדבר בזמן שתרו"מ ושביעית הוי נוהגים מן התורה. וכ"כ בשו"ת מנחת יצחק (ח"ח סי' צה ד"ה והנה). [וראה במחזיק ברכה או"ח (סי' שכח אות א) מ"ש בהך דשביעית וטבל ונבילה].

הרב אהרון בוארון שליט"א
מעיה"ק ירושלים ת"ו

הפרשת תרומות ומעשרות ע"י אמירת נוסח הפרשה מקוצר [חלק ד']

לא. כיצד ינהג אדם שזוכר חלק מנוסח ההפרשה בעל פה

הבא נבוא כעת לדון איך ינהג אדם שזוכר בע"פ את נוסח ההפרשה השלם, אבל באופן מעומעם, ויודע בעצמו שאם יפריש ויאמר בע"פ מה שזוכר יתכן שיטעה ויתבלבל ויחליף תרומה במעשר וכדומה, או שעלול לטעות בסדר ההפרשות, וכל כה"ג, האם עדיף שאע"פ כן יאמר מה שזוכר, ולרווחא דמילתא יאמר בסוף גם את הנוסח המקוצר: "שיחולו כל ההפרשות בכתוב בנוסח", או דלמא דבכה"ג עדיף שיאמר רק את הנוסח המקוצר, או איזה אופן אחר? ואשר אנכי העני בדעת אחזה לי, שאיש אשר אלה לו שאינו זוכר את הנוסח בע"פ כראוי, עדיף שלא ינסה כח זכרונו לומר מה שזוכר, אלא בכה"ג יסמוך על היתר החזו"א להפריש ע"י הנוסח הקצר. וזה נלע"ד ברור מכמה טעמים. הא', משום שעלול הוא לטעות בסדר ההפרשות ולהקדים את המאוחר ולאחר את המוקדם. ויש בזה איסור תורה דמלאכתך ודמעך לא תאחר (ובזמנינו הוא איסור דרבנן עכ"פ). ועוד דכיון שבנ"ד הוא שוגג ואינו יודע שעושה איסור, י"א דבכה"ג כיון דודאי לא ניח"ל למעבד איסורא, לא אהנו מעשיו ונשאר הכל טבל. עיין בס' דרך אמונה ח"ב (פ"ג מתרומות אות רז בדרך אמונה, ובציון ההלכה אות תב ותג). וא"כ ממ"נ, או שלא הועילה הפרשתו או שהועילה הפרשתו ועבר על איסור. הב', משום שעלול הוא להפריש לתרומה גדולה את כל "האחד ממאה", ובהא עבד תרתי לריעותא, הן במה שהפריש תרומה גדולה במידה, והן שלא נשאר לו שיעור למעשר ראשון ותרומת מעשר. וכמו"כ יכול לטעות בשיעורם של שאר ההפרשות. לכן נלע"ד שאין לומר את נוסח ההפרשה בע"פ אא"כ זוכרו בע"פ כהוגן. והדבר ידוע שלאחר קריאת שם תרו"מ על הפירות כבר לא יועיל מה שיוסיף לומר שיחולו כל ההפרשות בכתוב בנוסח, אלא הוא מעוות שלא יוכל לתקן. וכבר כתב המהר"א אזכרי בס' חרדים (בדפו"ח ירושלים תשד"מ, פנ"ב הט"ז) שמי שאינו בקי בטיב תרומות ומעשרות אסור להיות לו עסק עמהם. והובא בפתיחה לס' משפטי ארץ אידלשטיין (עמוד יז). וע"ש.

לב. וכדברים האלה מצאנו שכתב בחלקת מחוקק לאה"ע (סי' לח סק"ג), עמ"ש הרמ"א שגם בתנאים שצריך להקפיד לעשותם ע"פ כל משפטי התנאים כנלמד מתנאי בני גד ובני ראובן, כל שהתנה תנאי ואמר בסתם "שיהא התנאי כהלכות תנאי בני גד ובני ראובן" שפיר דמי. ע"כ. כ' ע"ז הח"מ, דזה מועיל דוקא אם לא אמר דברים שסותרים לתנאי בני גד ובני ראובן, כגון שכשהתנה את תנאו לא הקדים את המעשה לתנאי, ולא הקדים לאו להן וכדו', אז מהני מה שאמר בקיצור שהוא מתנה כתנאי בני גד ובני ראובן. אבל אם בשעה שהתנה את תנאו עשאו שלא כדין, כגון שהקדים את המעשה לתנאי, בכה"ג לא יועיל מה שיחזור ויאמר שהוא עושה את התנאי ע"פ הלכות תנאי בני גד ובני ראובן, שהרי הוא עשה את התנאי בפירוש שלא כפי הלכות תנאי בני גד ובני ראובן. ע"כ. והסכים לדבריו בב"ש שם (סק"ה). ועע"ש ביד אהרן (הגה"ט אות ב). ע"ש. וה"נ בנ"ד נראה דלא יועיל אם לאחר שקלקל בהפרשתו הראשונה יחזור לומר שיחול הכל כדין. (אלא בכה"ג צריך לישאל, ויעשה שאלת חכם). ואפילו לפי החזו"א דערלה (סי' יד אות ד - בדפו"ח הובא בחזו"א דמאי סי' טו אות ו) הנ"ל, שחלק על הח"מ והב"ש בזה, וכתב שאפילו עשה אדם את תנאו שלא כהלכות תנאי ב"ג וב"ר, כל שסיים שהתנאי יחול ככל דיני התנאים שפיר דמי. נראה שאין ללמוד מזה לנ"ד, שהרי נימק זאת החזו"א משום שעדיין לא נתן את המתנה ויכול לחזור בו, מש"ה כל שחזר ואמר בסוף דבריו בלשון מתוקן שפיר י"ל שנותן את המתנה לפי התנאי שנעשה כתקנו. ע"ש. וא"כ ברור שאין זה שייך בנ"ד, דהא בנ"ד בשעה

שקורא שם על ההפרשה כבר נגמר הדבר, ומה יועיל מה שיחזור לומר "שיחולו כל ההפרשות ככתוב בנוסח", דהא מה שעשה עשוי. וקצת יש לדמות זה למש"כ הגאון רבי יצחק אלפנדארי בתשובתו הנדפסת בשו"ת מוצל מאש (סימן ט). ע"ש. אלא שאינו דימוי מוכרח. וקצרתי.

לג. לכן נלע"ד כדכתיבנא שאדם שזוכר בעל פה את נוסח ההפרשה אבל בעמעות, לא ינסה לומר מה שזוכר, אלא יפריש יותר מאחד ממאה מהפירות, ויאמר את הנוסח המקוצר שחידש הגאון החזון איש זלה"ה. ואמנם נראה ברור שיכול הוא לעשות להיפך, דהיינו שיפריש יותר מא' ממאה, ותחילה יאמר את הנוסח המקוצר ואח"כ יאמר מה שזוכר מן הנוסח הארוך, דבכה"ג נ' דאם לא הועיל גם לא הזיק. והבן כי קצרתי במובן. מ"מ ע' מה שנכתוב בזה בסמוך. ושוב מצאתי את שאהבה נפשי שזכיתי בעניי לכוין בזה למופה"ד הגר"ח קנייבסקי שליט"א בספרו הבהיר דרך אמונה ח"ב (פ"ג מתרומות ה"ט בביאור ההלכה סד"ה מקום), שכ' וזל"ק: ומי שאין לו הנוסח לפניו כעת ומתיירא לומר בע"פ שמא יטעה, יכול לומר את הנוסח הקצר ואח"כ את הנוסח הארוך (מה שזוכר) לפרש מה שכיון מקודם, ובכה"ג אף אם יטעה אין בזה חשש כי כבר חלו כל ההפרשות כדין ע"י הנוסח הקצר. וגם בכה"ג אין שכחת התורה (שעורר ע"ז בתחילת דבריו), כיון שמפרש אח"כ. כנלע"ד. וצע"ק. ע"כ. וזה כמ"ש בעניותי בס"ד. ואמנם הגאון שליט"א הניח זה בצ"ע, ממידת ענוה כתב כן כדי שלא להורות הלכה למעשה, וכמו שתיווכח מדב"ק בהקדמת דרך אמונה ח"א. ע"ש. סוף דבר נראה לענ"ד שאדם שאינו זוכר בע"פ כראוי את נוסח ההפרשה, יפריש את היותר מא' ממאה ויאמר את נוסח ההפרשה המקוצר. וכ"מ בס' משפטי ארץ אידלשטיין (פ"י ה"ב). ע"ש. ודוק בלשונו. ונראה לענ"ד דיש להורות לרבים שבכה"ג יש להפריש ולומר רק את הנוסח המקוצר, וללא הוספות, כי אדם שאינו יודע כהוגן את עניני ההפרשות עלול להתבלבל בזה ולעשות להיפך דהיינו שתחילה יאמר את מה שזוכר מהנוסח הארוך באופן מעומעם ואח"כ יאמר את הנוסח הקצר, והרי ביארנו תלי"ת שאסור לעשות כן. לכן כדי שלא תצא תקלה נלע"ד דיש להורות לרבים שאדם שאינו זוכר כראוי את נוסח ההפרשה השלם בע"פ, יאמר רק את נוסח ההפרשה המקוצר. (וכמובן שצריך להקפיד לאומרו בנוסח המתוקן, כאשר עוררנו ע"ז לעיל אות כז, ואות כח). ובזה אתי שפיר.

לד. בענין הפרשת כל התרו"מ בבת אחת

פש גבן לברורי האם אין איסור להפריש תרו"מ ע"י הנוסח המקוצר, שאומר שיחולו כל ההפרשות ככתוב בנוסח, מצד מה שהזהיר הכתוב (שמות כב, כח) מלאתך ודמעך לא תאחר. ופרשו חז"ל (תמורה ד). מלאה אלו ביכורים ודמעך היא תרומה, ואמרה תורה לא תאחר דבר שראוי להקדימו. ע"כ. וכן פסקו הרמב"ם (פ"ג מתרומות הכ"ג) ושאר פוסקים, שהוא איסור תורה. דאין יהיה הדין בנ"ד שאמנם אינו מקדים את המעשר לתרומה אבל עכ"פ כיון שאומר אמירה אחת שעל ידה מפריש כל ההפרשות, נמצא שגם אינו מקדים את התרומה למעשר כנדרש מהתורה, אלא הוא עושה הכל בבת אחת, האם יש בזה איסור או לא. והנה מצד הסברה היה נלע"ד בפשיטות להקל בזה, דהא לא קפיד קרא הכא אלא על איחור, כדכתיב לא תאחר, וא"כ אם עושה כולן בב"א לית לן בה. ושוב נתעוררתי שכ"כ להדיא התוס' בתמורה שם (ד. ד"ה ואיתמר) שהמפריש בבת אחת אינו עובר על הלאו דלא תאחר "כיון שלא הקדים שני לראשון". וה"ז כדברינו דלא קפיד קרא אלא על שינוי הסדר ממש שמקדים את המאוחר ומאחר את המוקדם. וכ"כ הר"ש והרא"ש על המשנה דדמאי (פ"ז מ"ו). וכ"כ להדיא הגאון המבי"ט בקרית ספר על הר"מ (ספ"ג מתרומות). וע"ע להלן.

לה. וכן ראיתי הנודע כמוהר"ר נ' ציון אבא שאול זלה"ה בשו"ת אור לציון ח"א (חיו"ד סי' כד) שעמד בחקירה זו, וכתב שאין לאסור בזה. וכה כתב בתירוצו בתרא, ליכא בזה משום בל תאחר, וראיה לזה מהא דכתב הרמב"ם (פ"א מהל' שבת הי"א) בענין אדם שהיו לפניו ב' נרות אחת דולקת ואחת כבויה, וז"ל: אבל אם נתכוין להדליק ראשונה ולכבות שניה אחריה, ונהפך הדבר וכיבה ראשונה ואח"כ הדליק שניה אחריה, פטור. (דאין זה מלאכת מחשבת וכדאיתא התם ה"ט

וה"י). כיבה זו והדליק זו בנשימה אחת חייב, שאע"פ שלא הקדים ההדלקה, הרי זה לא איחר אותה אלא שתיקח כאחת ולפיכך חייב. וכן כל כיוצ"ב. עכ"ל. מבואר בדבריו דאם התכוין לעשות כסדר מסויים ועשה בבת אחת אינו מעכב, וחשיב כאילו עשה כסדר, ורק אם היפך הסדר פטרינן ליה משום דלא זו היתה כוונתו. וה"נ גבי לא תאחר לא אסרה התורה אלא שלא יקדים מעשר שני לראשון וכדומה, אבל אם הפרישן בבת אחת לית לן בה וחשיב כאילו עשה כסדר, וא"כ יכול (להקל כהחזו"א) לומר שההפרשות יהיו כמו שכתוב אצלי בנוסח, ואין בזה משום לא תאחר. וגם החילולים של מעשר שני ורבעי מתחללים עי"ז עם המעשרות, וא"צ אמירה נוספת עבור החילולים, דאפילו אם יחולו בבת אחת עם ההפרשות לית לן בה. עכ"ל הגר"צ זצ"ל.

לו. אלא שראיתי למר אבי הגאון כמוהר"ר ציון שליט"א בגליון האור לציון שכ' לדחות דברי הגר"צ זלה"ה. וזל"ק נר"ו: לכאורה אין הנדון דומה, דשאני ענין שבת דבעינן מלאכת מחשבת, וכל שלא עשה כסדר מחשבתו פטור משום "שבלא כוונה עשה" - לשון הרמב"ם (בהלכה ט שם). ועל כן כל שנעשה בבת אחת הואיל ולא איחר את הפעולה שרצה להקדים, אע"פ שלא הקדימה, התקיימה מחשבתו הוי. (משא"כ כשאחר, לגבי כל פעולה לא היתה הפעולה כפי מחשבתו). משא"כ בענין מעשרות (שיש להם סדר מהתורה) מהיכי תיתי לומר דלא בעינן סדר (בדוקא) ובבת אחת מהני. ותו הרי על כרחך בעינן סדר במעשר, דמעשר ראשון הוא עשירית מן הנשאר לאחר הפרשת תרומה גדולה, ומעשר שני אחר הפרשת מעשר ראשון דהיינו מעשר מן התשעים הנשאר לאחר המעשר ראשון, וכאשר הכל חל בבת אחת איך נשער המעשר ראשון ומעשר שני, אם בבת אחת הכל חל נמצא שכל המעשרות הם מעשר מן הכל, ונמצא מרבה במעשרות. (אמר בן הרב שליט"א, עיין בס' מעדני ארץ (תרומות פ"ג הכ"ג דקט"ז ע"ב, ד"ה ומה), שלפי דב"ק שם מתורצת קושית אאמו"ר שליט"א). וראיה מצאתי דבבת אחת אינו כזה אחר זה, מהא דקי"ל (ר"ה לד:) דאם שמע ט' תקיעות מט' בנ"א בבת אחת לא יצא. והטעם דבכה"ג אין כאן פשוטה לפני התרועה ופשוטה לאחריה, וכמבואר בתוס' שם. וכן ראיתי בר"ן שם שכ' כהתוס'. ואף לרש"י שם שגורס שמע מט' בנ"א כאחד "יצא", לא פליג אדברי התוס', ובגוונא דאיררו התוס' גם רש"י יודה שלא יצא. אלא דרש"י איירי באופן שהתשעה היו תוקעין כך: ג' מהן תקעו תקיעה כאחת, ואח"כ ג' מהן תקעו תרועה בבת אחת, ואח"כ ג' מהן תקעו תקיעה בב"א. דנמצא ששמע ט' תקיעות מט' בנ"א ויצא משום דאידי דחביב היב דעתיה. אלא דקשה דאי איירי בכה"ג הו"ל לרש"י לפרש. ועכ"פ הרי להלכה קי"ל כהתוס' והר"ן בזה. וכ"פ הרא"ש שם (פ"ד סי' יג). וכן נפסק בש"ע (סי' תקפח ס"ג). עכ"ל נר"ו.

לז. ולענ"ד הן אמת שאפשר לדחות את ראיית הגר"צ אבא שאול להיתר מההיא דכ' הרמב"ם בהלכות שבת בענין ב' נרות. מ"מ הראיה לאיסור שהביא אאמו"ר שליט"א מדין שמע ט' תקיעות בב"א לא יצא, דה"ה בנ"ד דאסור להפריש כל ההפרשות בבת אחת. יש לעיין בזה. דהא י"ל דגבי שופר הא דאם שמע ט' תקיעות בב"א לא יצא הוא משום דבעינן פשוטה "לפניה" ופשוטה "לאחריה", וכששמען כולן בב"א הא ליכא. אבל בנ"ד דהפרשת תרו"מ, "לא תאחר" אמר רחמנא, וכשעשאן בבת אחת הא לא איחר. וכדכתיבנא לעיל בעניותי. לכן לענ"ד עדין לא מצאנו טענה לאסור להפריש כל ההפרשות בבת אחת. וידידי הר"ר עידן ׳ן אפרים נר"ו העירני לדברי הגאון מהר"י ענגיל בס' ציונים לתורה (ריש כלל לה) שחקר בזה חקירה גדולה לכל התורה, כאשר צריך מהדין לעשות כמה דברים בסדר מסויים, והוא עשאן בבת אחת, מה הדין. וראיתי שהאריך בחקירה זו הרבה. גם ראיתי שעמד שם גם בראיית הגר"צ מההיא דב' נרות, וצידד בזה לב' הצדדים הנ"ל, דאמנם אפשר ללמוד מזה וכדברי הגר"צ, וגם אפשר לדחות וכדברי אאמו"ר שליט"א. ונמצא שאלו ואלו דברי אלהים חיים. וכן ראיתי שם (בד"ה וע"ע ר"ה) שעורר גם מההיא דשמע ט' תקיעות. ועע"ש שהאריך לפלפל בחקירה זו באורך וברוחב כדרכו בקדש. ואין פנאי כעת להתענג בדב"ק. ע"ש. וע' בשו"ת שמחה לאיש אבא שאול (חאה"ע סי' ב אות יג) שג"כ עמד בחקירה זו. וכ' מדנפשיה להוכיח מההיא דשמע ט' תקיעות בב"א דלא יצא, דה"ה בנ"ד. אך שוב דחה זאת בב' אופנים. והאופן הב' הוא כדכתיבנא בעניותי. והביא שכ"כ

הגאון אבני נזר (חאו"ח סי' שעט אות ז) ובתוספת נופק מס' גור אריה (ספ"ב דשבת). ע"ש. ודפח"ח. ועע"ש בשמחה לאיש (אות יד) שג"כ כתב לדחות ראיית מר אחיו הגרב"צ אבא שאול נ"ע מהרמב"ם בהל' שבת. ע"ש. עכ"פ בנ"ד דהפרשת תרו"מ לכאורה אין איסור להפריש כל ההפרשות בבית אחת, מהטעם שכתבנו בתחילה, דנראה שהתורה לא הקפידה אלא על איחור ממש. אך ע' בסמוך.

לח. איקשיא לי הא קשיא על ההיתר להפריש כל ההפרשות בבית אחת. דבירושלמי דמאי (פ"ז ה"ו) איתא להדיא שהקובע תרומה ומעשר בבית אחת אע"פ שאינו עובר בלאו דלא תאחר מ"מ עובר הוא בעשה. ע"כ. והובא בר"ש וברא"ש על המשנה שם (משנה ו). וכן במלאכת שלמה שם. וכן הובא בתוס' תמורה (ד. ד"ה ואתמר). ע"ש. ומצאנו שתפסו האחרונים שכן מוסכם להלכה שאסור מן התורה להפריש תרו"מ בבית אחת. ע' להגאון מהר"י ענגיל בס' ציונים לתורה (כלל לה), ובשו"ת אבני נזר (חאו"ח סי' שעט), ובחזו"א דמאי (סימן יא אות יז, וסימן טו אות ו), ובקונטרס הלכות תרו"מ מהחזו"א שבסו"ס דרך אמונה ח"ג (סימן ב הלכה י), ובשו"ת הר צבי ח"א מזרעים (סימן מח), ובס' דרך אמונה ח"ב (פ"ג מתרומות אות רט), ושם בציון ההלכה (אות תיא) ועמ"ש עד"ק להלן. וכ"כ בספר דרך אמונה ח"ג (פ"ז ממעשר אות צא וצד). וע"ע שו"ת שמחה לאיש אבא שאול (חאה"ע סי' ב סוף אות יב) משם הדובב מישרים ח"א (סי' יח ואמ"א). ועוד שם בשמחה לאיש (אות ו והלאה). ועוד. וע"ע בתפארת ישראל (דמאי פ"ה מ"ב בכועז אות ג) שכתב מסברא דנפשיה טעם אחר לאסור להפריש הכל בבית אחת. ע"ש. אך מלבד די"ל ע"ד דאשתמטייה דברי הירושלמי והראשונים בזה. גם ע' ליה גופיה להלן (פ"ז מ"ו ביכין אות ל) שפקפק בדברי עצמו. ואפשר שחזר בו. ומאחר שכן שיש איסור להפריש כל ההפרשות בבית אחת, א"כ לכאורה יש גם לאסור להפריש ע"י הנוסח הקצר, שהרי הוא מפריש את כל ההפרשות בבית אחת. וכן השיב לי הגאון מהר"י פישר שליט"א, כששאלתי האם אפשר לסמוך על היתר החזו"א להפריש ע"י הנוסח המקוצר, השיבני: שיש בזה שאלה של "בבית אחת" (ומ"מ לא הכריע לאיסור).

לט. ואולם לפק"ד מלבד שאין ברור לי כלל דקי"ל להלכה כהירושלמי דמאי הנ"ל. ותחילה וראש אמרתי להעיר בזה דאף להירושלמי הנ"ל והתוס' דתמורה שהעתיקוהו, נ' ברור שאין הכוונה דהוי עשה גמור, דהרי בשום מקום בתורה לא נצטוינו בעשה זה. אלא הכוונה היא דכיון שהתורה ציותה שיקדים הפרשת תרומה גדולה למעשר ראשון וכו'. כל שאינו מקדים כדין מיקרי עובר בעשה. וכמו שביאר זאת הגר"י ענגיל ציונים לתורה (ריש כלל לה). וכן משמע בפני משה על הירושלמי (שם). וכן מצאתי שתפס בפשיטות בשו"ת שמחה לאיש אבא שאול (חאה"ע סי' ב סוף אות ו). ע"ש. ודוק. וזה ברור. וכן ראיתי כעת להגרש"ז ברוידא שליט"א בביאוריו למאירי עירובין (בהשמטות שבסוה"ס פ"ג סס"י כא) שעמד ע"ד הירושלמי הזה, וכתב, ואפשר דאף הירושלמי דאמר דעובר בעשה כוונתו לסדר המעשרות (ע"ש לעיל), ואין הכוונה לעשה ממש. וראיה לדבר מדלא מצינו למוני המצוות שימנו לעשה זה. עכ"ל הנצרך לנו. (אמנם מש"כ שלזה כיון המאירי במש"כ שם (עירובין לא), לענ"ד לפו"ר אינו נ"ל מוכרח. ואכמ"ל). וא"כ מסתבר דהאי עשה קיל משאר עשה. וכבר מצאנו כזאת בכמה מקומות בתלמוד ובראשונים (כגון בההיא דכל המשחרר עבדו עובר בעשה). הא חדא.

מ. ועוד נלע"ד דלהלכה דעת הרמב"ם ומרן הש"ע דאין הלכה כהך ירושלמי כלל. שהרי כתב הרמב"ם (פ"ג מהל' תרומות הכ"ג) שהמקדים הפרשת מעשר שני למעשר ראשון וכדו' עובר בלא תעשה שנאמר מלאכתך ודמעך לא תאחר. עכת"ד. ואת"ל דס"ל שאם הפריש כל ההפרשות בבית אחת אע"פ שאינו עובר בהאי לאו מ"מ עובר הוא בעשה, לא הו"ל להשמיט הלכה מפורשת בירושלמי. ובפרט דמרנא ורבנא הרמב"ם הוא ראש וראשון להפוסקים המסתמכים על הירושלמי. וכנודע. ועוד דגם בהלכה הנ"ל שכתב הרמב"ם שהמשנה את סדר ההפרשות עובר בלא תעשה, הרי בירושלמי הנ"ל אמרו ע"ז שעובר בעשה ולא תעשה. וע' ביאור דברי הירושלמי

בתוס' תמורה (ד.) הנ"ל. וא"כ לא היה לו להרמב"ם להעתיק לשון המשנה (פ"ג דתרומות מ"ו) גרידא, דעובר בלא תעשה. אע"כ דס"ל להרמב"ם דאין הלכה כהירושלמי דדמאי הנ"ל. וטעם הדבר דס"ל להרמב"ם שלא לפסוק בזה כהירושלמי דדמאי, י"ל שהוא מפני שבירושלמי תרומות (פ"ג ה"ג) על המשנה דכל המשנה סדר ההפרשות עובר בלא תעשה, איתא פלוגתא דאבא פנימון ורבנן בדנא פתגמא, במפריש ביכורים ותרומה בבית אחת אם עובר או לא. (אגב, ע' להגר"ח קנייבסקי שליט"א בס' דרך אמונה ח"ב (פ"ג מתרומות בציון ההלכה ריש אות תיא) שנתקשה מדברי הירושלמי הללו למ"ש בירושלמי דדמאי. ע"ש. ובמחכ"ת אגב שיטפיה נתחלפו לו שמות החכמים בירושלמי תרומות). והנה פשט הירושלמי משמע שהמחלוקת היא האם עובר בכה"ג על הלאו דלא תאחר, ולא נזכר כלום מענין איסור עשה. ע"ש בירושלמי. וכן ביאר כוונת הירושלמי בס' ציונים לתורה (ריש כלל לה) הנ"ל. (אך מה שנימק זאת משום שכן מורה הלשון "עובר", לפק"ד יש מקום לדון בזה) וס"ל להרמב"ם דבמכוון השמיטו בירושלמי תרומות שהוא סוגיא בדוכתא את הענין של העשה, כי אין כן הלכה. ואף דלפ"ז אכתי איכא מ"ד דיש בזה איסור לאו. ס"ל להרמב"ם דלית הלכתא הכי כי פשטא דמתני' דתרומות (פ"ג מ"ו) דקתני "המקדים" תרומה לביכורים, משמע דק מקדים ממש עובר בהך לאו. וכמו שכן מורה גם לשון הפסוק "לא תאחר" שאין עובר אלא במאחר ממש ולא בעושה הכל בבית אחת. ושזו ג"כ כוונת הבבלי בתמורה (ד.) הנ"ל. ולכן תופס הרמב"ם שאין איסור כזה מהדין, ובפרט שגם אם נתפוס שיש בזה עשה, הרי נתבאר שאינו עשה גמור כשאר עשה. ועמ"ש להלן בשם הגרש"ז אורבך זלה"ה. ושוב מצאתי תנא במסייע לן הוא הגאון בעל מראה הפנים בירושלמי תרומות (פ"ג ה"ג) הנ"ל, שעמד ע"ז שהרמב"ם לא כתב כלום מענין המפריש ביכורים ותרומה בב"א, אע"פ שבירושלמי נחלקו בזה, דלאבא פנימון אינו עובר ע"ז ולרבנן עובר, ומסתמא הלכה כרבנן. וכ' בזה"ל: ומש"ה נמי לא כ' הרמב"ם כלום בענין המפריש תרומה וביכורים כאחת, דאע"ג דמוקי הכא למ"ד עובר - כרבנן (דמסתמא הלכה כוותיהו). אפ"ה מכיון דלא תנינן במתני' אלא "המקדים" בלבד הוא דעובר, לא זכר מזה. עכ"ל. וה"ז ממש כדברינו תל"ת. ועכ"פ זה ברור לענ"ד דאת"ל דס"ל להרמב"ם שיש איזה איסור להפריש כל התרומה בב"א בודאי שלא היה משמיט זאת מחיבורו. ובפרט שבעיא זו נידונה בירושלמי בב' מקומות. ומזה שהרמב"ם השמיט זאת לגמרי מוכח בבירור לענ"ד דס"ל דלא זו בלבד שאין כאן איסור עשה אלא אין בזה שום איסור מעיקר הדין. ודו"ק היטב. וע"ע בפ"י הרדב"ז על הרמב"ם (ספ"ז מהל' מעשר) עמ"ש הרמב"ם שם: מי שהיו לפניו שתי כלכלות של טבל וכו'. כ' הרדב"ז, ודע דלא שרי למעבד הכי לכתחילה אלא במעשר ראשון לבד, אבל במעשר ראשון ושני אסור ועבר על לאו דמלאכתך ודמעך לא תאחר. והכי אמרינן בפ"ק דתמורה (ד.) ר' אלעזר אמר וכו'. ואיתא נמי בירושלמי. וכו'. עכ"ל. הנה לפנינו להדיא שהשמיט הרדב"ז ענין העובר בעשה שבירושלמי. (ואמנם מדברי הרדב"ז בסמוך משמע דעכ"פ יש בזה איסור לאו, אך הנה מבואר בדב"ק שם שמפרש כוונת הירושלמי ע"ד פירוש הפני משה שם. ע"ש. ולפי הפירוש ההוא מה שעובר בלאו אינו על ההפרשה בבית אחת. ע"ש. ודוק"ט. הא אשכחנא דגם הרדב"ז תופס בדעת הרמב"ם כמ"ש בעניותיין.

מא. ועינא דשפיר חזי שכן מוכח רבינו הריב"ש בתשובה (סי' שפד) אשר הביאוהו האחרונים. ע"ש. וכ"כ בדעתו הגרצ"פ פראנק זלה"ה בשו"ת הר צבי ח"א מזרעים (סי' מח ד"ה ולפום). ומה שקשה על הריב"ש מהמשנה (דמאי פ"ז מ"ו) שהקשה הגרצ"פ. וכן יש להקשות על הריב"ש מהירושלמי תרומות (פ"ג ה"ג) הנ"ל. הנה ידוע הפתגם שמקושיות לא מתים, ולכל קושיא ימצא תירוץ ברצות ה'. ועכ"פ לענין הלכה נוסף לנו הריב"ש לכת הסוברים שאין איסור להפריש את כל ההפרשות בבית אחת. וכן נלע"ד דעת בעל החינוך (מצוה עב) מדכתב המפריש תרומה שלא כסדרן עובר בלאו דמלאכתך ודמעך לא תאחר. ולא העלה על דל שפתיו ענין עובר בעשה. וע"ש במנחת חינוך שהרגיש בזה. וכן נלפק"ד דעת מרן הש"ע מדכתב ביו"ד (סי' שלא סעיף כז) שהמשנה את סדר ההפרשות עובר בלא תעשה. וכמ"ש הרמב"ם את לשון המשנה דתרומות הנ"ל. וכבר דקדקנו על הרמב"ם בזה, דלפי הירושלמי הו"ל למיכתב בעובר בעשה ולא תעשה. וכמו"כ לא היה לו להשמיט הלכה מפורשת מחיבורו. וכן אנו מדקדקים ומוכיחים בדעת מרן

הש"ע, דס"ל נמי שאין איסור להפריש את כל ההפרשות בבת אחת. וכן בקדש חזיתיה להגאון המבי"ט לארץ ותרעד בברית ספר על הר"מ (ספ"ג מהל' תרומות) שכ' להדיא: ויכול להפריש שבבת אחת, שהרי אינו מקדים המאוחר למוקדם, וקרא קאמר לא תאחר. ע"כ. וכרגע נראה לי שו"ת צור יעקב ח"א וחזינא תמן (סימן ס) שהקשו לו ע"ד הריב"ש (סי' שפד) הנ"ל דמשמע מדבריו שמותר להפריש את כל ההפרשות בת אחת, והרי התוס' בתמורה (ד) הביאו מהירושלמי דעובר בזה בעשה ולאחר שפלפל בזה, בסו"ד חזר ליישב באופן אחר ע"פ מה שהוכיח מהירושלמי במקום אחר (פ"ק דדמאי) דדעת רבי יוחנן שאין בזה איסור. ולק"מ על הריב"ש. וכ' שזוהי ג"כ דעת הרמב"ם. ודלא כמו שהקשו עליו. ע"כ. ודפח"ח. אם כי ראיתי דבריו רק מקופיא. ואמ"א כעת.

מב. וכן בקדש חזיתיה להגאון מופה"ד הגרש"ז אויירבך זלה"ה בסה"ב מעדני ארץ (פ"ג מתרומות הכ"ג דקט"ז ע"ב) שהביא מה שאמרו בירושלמי דמאי והובא בתוס' בפ"ק דתרומה, שהמפריש את התרו"מ בבת אחת עובר בעשה. וכ' בזה"ל: וזה ודאי קשה דמ"ט לא אשמעין רבינו (הרמב"ם) הך דינא שאם הפריש תרו"מ בבת אחת עובר בעשה. ויותר פלא הוא על הקרית ספר שכתב כאן, ויכול להפריש בבת אחת וכו'. והוא פלאי שהוא נגד הירושלמי והתוספות. גם צ"ע (על הא דאסרו להפריש התרו"מ בבת אחת) מהא דקטן שהפריש תרומות ומעשרות ובא אביו ואימו (והסכים) על ידו, שאמרו בירושלמי תרומות (פ"א ה"א) דבהסכמת האב ה"ז נעשה תרו"מ מכאן ולהבא. דקשה אמאי אינו עובר בעשה כיון שהחלות נעשה רק מכאן ולהבא, והיינו בבת אחת. וכתב, ואפשר דהירושלמי בפ"ג דתרומות (סוף ה"ג) פליג אהך ירושלמי דמאי. דהכי איתא התם, "תני ביכורים דימינו ותרומה בשמאלו (ר"ל שמפרישן בת אחת), אית תניי תנא עובר, אית תניי תנא אינו עובר". וא"כ אפשר דרבינו הרמב"ם ז"ל סובר דבהא פליגי, ופסק כמ"ד דאינו עובר. דעדין צ"ע. עכ"ל המעדני ארץ הנצרך לנו. וה"ז כדברינו לעיל בתירוצו בתרא. ותלי"ת שזכיתי לכיין לדעת גדולים. ואמנם ראה ראיתי להגר"ח קנייבסקי בס' דרך אמונה ח"ב (פ"ג מתרומות אות ריט) שפסק שהמפריש תרו"מ בבת אחת עובר בעשה. ובציון ההלכה (אות תיא) הביא מקור הדברים מהירושלמי דמאי והתוס' בפ"ק דתמורה הנ"ל. והר"ש בדמאי שם. ושכן מבואר בר"ש פאה (פ"ה מ"ב). ושכ"פ החזו"א. וכתב לתמוה על המבי"ט בקרית ספר שהתיר לכתחילה להפריש הכל בב"א. ושגם מש"כ בעה"ש צ"ע. שוב הביא מה שהוכיח במעדני ארץ מהירושלמי תרומות (פ"א ה"א) בההיא דקטן שהפריש תרו"מ וכו' שאין עוברים בזה בעשה. וכ' לדחות, דהא דמהני כשהאב הסכים להפרשות שהפריש בנו הקטן, מכאן ולהבא, היינו דהוי כמפריש בכוונה שיחול הכל כמו שהפריש בנו בתחילה דהיינו זאח"ז כראוי. (ועוד כ' ב' דחיות לראיה הנ"ל. ולפק"ד יש להעיר עליהם. וליראת האריכות נבצר ממני לפלפל בדב"ק האידנא). עכתד"ק שליט"א. ולפק"ד לענין הלכה אין דבריו מכריעים, כי אף שדחה ראיית הגרשז"א להיתר מהירושלמי דתרומות, אבל מה יענה ביום שידובר בו מטענת הגרשז"א על השמטת הרמב"ם הלכה זו לגמרי, אשר מזה מוכח בעליל שדעתו להתיר בזה. וגדולה מזו צידד הגר"ח"ק גופיה בביאור ההלכה שם (פ"ג מתרומות הכ"ג, סד"ה כשמפרישין) לדייק מהשמטת הרמב"ם הלכה מסויימת ע"ש. ומאי שנא בנ"ד. וכבר הבאנו תלי"ת שגדולים חקרי לב עומדים בשיטה זו שאין איסור להפריש כל ההפרשות בבת אחת. לכן נלע"ד שמעיקר הדין כמעט יש להתיר לכתחילה להפריש הכל בב"א. כי הוכחנו שכשם שמשמע שזוהי דעת הנשר הגדול הרמב"ם כן משמע גם דעת החינוך ומרן הש"ע. והבאנו שכן מוכח דעת הריב"ש, וכמו שביארנו האחרונים בדעתו. וכן התיר המבי"ט בקרית ספר בפשיטות. וכן הגרש"ז אויירבך צידד להתיר אלא שהניח בצ"ע. לכן נלע"ד כנ"ל שמעיקר הדין נראה כמעט להתיר לכתחילה להפריש כל ההפרשות בבת אחת, ועכ"פ בהצטרף סניף נוסף נראה להתיר בפשיטות.

מג. ובאמת בלאו הכי לא קשה כלום על ההיתר של הנוסח המקוצר גם אם נניח שכן יש איסור להפריש את כל ההפרשות בבת אחת. כי אדם שמפריש ואומר שיחולו כל ההפרשות ככתוב בנוסח שבסידור, הרי בנוסח ההפרשה מופיעות ההפרשות כסדר הראוי ע"פ התורה, תחילה

תרומה גדולה ואח"כ מעש"ר ותרומ"ע ואח"כ מעשר שני או עני. וא"כ מאחר שאדם זה השתעבד למה שכתוב בנוסח, ממילא חיילי הפרשות זאח"ז כראוי וכתוב בנוסח. (וכן שייך זה כשמפריש בנוסח: שיחולו הפרשות "כדין". והבן, אלא שנוסח זה לא מועיל מטעמים אחרים כמבואר לעיל אות כז). ולא אנכי בעל השמועה בזה, אלא כבר כתב כן הגאון החזו"א גופיה במקור הדין (דמאי סי' טו אות ו). וכתב, ונראה דמסתמא חלים התרו"מ זה אחר זה, דכיון שהפריש ואמר שיחול כמו שצריך, והרי אסור להפריש ראשון ושני כאחת, א"כ ודאי שהוא מסור למצות התורה שיחולו זה אחר זה. ואע"פ שהוא עושה הכל בבית אחת, מסתבר שאין איסור אלא כשחלים כל התרו"מ בבית אחת, אבל באמירתו ליתן לן בה. (וכ"כ בפשיטות הגר"ח קנייבסקי שליט"א בדרך אמונה ח"ב (פ"ג מתרומות בציון ההלכה אות שצב), ושכ"כ בתפארת יעקב על המשנה פ"ג דתרומות מ"ו). וכמו שכתבנו בחזו"א לעיל (סימן יא אות יז) עכ"ל"ק דהחזו"א. וע"ש בחזו"א דלעיל הנ"ל. וכן תירץ מדנפשיה את הוראת החזו"א הגאון כמוהר"צ אבא שאול בשו"ת אור לציון ח"א (חיו"ד סי' כד) הנ"ל בתירוץ הראשון. וכן תירץ הגר"ח"ק נר"ו בדרך אמונה (פ"ג מתרומות בציון ההלכה אות תיא). וק"ק שלא זכר שר שכתב"כ החזו"א גופיה, כדרכו בקדש בכ"מ. וכ"כ עוד בדרך אמונה להלן (ציון ההלכה אות תנט). וכן הביאו תירוץ זה מהחזו"א בשו"ת שמחה לאיש אבא שאול (חאה"ע סי' ב אות ז), ובס' משפטי ארץ אידלשטיין (פ"י סוף הערה ג). וזה ברור. סוף דבר שאין שום נפתל ועיקש בהוראתו בקדושה של הגאון החזו"א שבשעת הדחק אפשר להפריש התרו"מ ולומר נוסח הפרשה מקוצר. הנלע"ד כ' וצו"י יצילנו משגיאות ומתורתו יראנו נפלאות. אכ"ר.

סיכום ההלכות:

א. ראוי והגון לכל אדם ללמוד את נוסח הפרשת תרומות ומעשרות שלהבינו כהוגן, ושיהיה בקי בו בעל פה במלואו. וכבר כ' הגאון החזו"ן איש (בקונטרס שבסו"ס דרך אמונה ח"ג דשע"ח ע"א) שאי ידיעת הלכות תרומות ומעשרות וידיעת נוסח הפרשה בעל פה, היא שכחת התורה, ומורה על מיעוט ההתעסקות בה. ע"כ. השי"ת יזכנו על דבר כבוד שמו לקיים מילי דרב. אכ"ר.

ב. כשמפריש תרו"מ צריך להקפיד לומר את נוסח הפרשה כלשונו בדקדוק ללא שום שינוי תוספת או מגרעת (אם לא על פי הוראת חכם). כי כל שינוי עלול לקלקל את הפירות במקום לתקנם, ולפעמים הקלקול גם לא ניתן לתיקון. ואם שינה מלשון הנוסח יעשה שאלת חכם בטרם יאכל מהפירות.

ג. לכתחילה צריך המפריש תרומות ומעשרות לומר בדוקא את נוסח הפרשה במלואו. ואולם בשעת הדחק כגון שנמצא במקום שאין שם נוסח - הפרשה ואינו זוכר את הנוסח בעל - פה, יפריש יותר מא' ממאה מהפירות, (ואם צריך לברך, תחילה יברך), ויאמר: "התרומות ומעשרות שצריך לעשות גם בפירות שהוצאתי מהסל (+1%) וגם בשאר הפירות שנשארו בסל, הכל יהיה כמו שכתוב בנוסח הפרשת תרומות ומעשרות שבסידור". ואז יכול לאכול את שאר הפירות. אבל אין די בנוסח: "כל הפרשות יחולו ככתוב בסידור". וכמו"כ אין די אם אומר שיהיו תרומות ומעשרות "כדין" (אלא צריך לומר "ככתוב בנוסח"). ואם טעה ואמר בנוסח מקוצר שאינו מכוון, צריך לחזור (ולהפריש אם איבד את המעשרות הראשונים) ולומר את הנוסח המקוצר שכתבנו בדוקא.

ד. אדם שזוכר את נוסח הפרשה בעל פה אבל באופן מעומעם, ועלול לטעות בו ולהתבלבל, ואין לו נוסח הפרשה, אין לו לנסות את כח זכרונו לומר מה שזוכר, אלא יפריש יותר מא' ממאה כדין ויאמר את הנוסח הקצר. ואם טעה ועשה שלא כדין יעשה שאלת חכם.

מדור תגובות

הרב דוד אביטן שליט"א
שלוחת המכון בירושלים

בית פאגי של התלמוד הבבלי - במזרח עיר דוד

[תגובה למאמרו של ר' אשר גרוסברג מגליון מס' 27]

האמת שלא רציתי להטפל שוב בנושא זה כלל מכמה טעמים ואמרתי המעין יראה וישפוט, אבל להפצרת ידידי העורך רבי יהודה אדרי שליט"א הריני להשיב בקצור.

כבר בתנובות שדה (גליון 26) כתבתי שעל כרחין לומר שתרי בית פאגי הוו כדי ליישב דעת רבותינו, והזכרתי שכ"כ מהרימ"ט, ורמזתי לדברי מהרד"פ בספרא דבי רב. ואכן חידש לנו החוקר ר' אשר גרוסברג הי"ו שמיקומם של בית פאגי הם האחד על "הר הזיתים" שכן עולה מכמה מקורות [שאותם לא גילה]. והשני בירושלים התחתונה "עיר דוד" באיזור הגיחון.

והנה כיון שהר"ן שהזכרתי במאמרי מקשר את בית פאגי עם ב' הבצעים שהיו בהר המשחה (שהוא הר הזיתים כנודע), ברור שנמצא מקום זה מזרחית לירושלים המקודשת. וכמ"ש גם הרב דרך הקדש והרב בני אשר שהבאתי שם. ואכן מלשון הגמ' בשבועות (טו, א) שאומרת שמקום הבצעים הוא האחד עליונה והשני תחתונה, והעליונה לא נתקדשה והתחתונה נתקדשה, עולה שלמרות שברור שהר הזיתים נתקדש, עכ"פ בחלקו, אינו אלא בצידו המערבי בחלקו התחתון [כמובן קשה מאוד לדעת עד היכן בדיוק אלא אם כן יש שרידי חומה במקום]. ומה שהקשו לדעה זו שהרי נחל קדרון נמצא לפני הר המשחה וחוצה מצפון לדרום ושמש בית קברות כבר בימי בית ראשון, ואיך יתכן שהמקום נתקדש, ולכן ר"י שוארץ בתבואות הארץ (פרק ז) והגרימ"ט בעיר הקדש והמקדש (ח"ב פרק ח) דחו נסחת הגמ' וסמכו על שבתוספתא ובירושלמי לא נזכר שהבצעים היו בהר המשחה אלא בירושלים. ולכן הפליג הגרימ"ט את הבצעים לצפון ירושלים. ע"ש בדבריהם באורך. אולם גם במגילת תענית פרק ו (דפו' וילנא ולכטנשטין) מפורש שהבצעים הללו הם בהר המשחה. ולשבש גם את המגילת תענית וגם את הגמרא קשה מאוד. וכבר ראיתי בספר הר הקדש שדחה דברי הר"י שוארץ והגרימ"ט דאע"פ שנחל קדרון עובר שם אינו סותר. ע"ש. ואכמ"ל.

ובאמת ברור שגם הר הזיתים היה בתוך ירושלים, כדמוכח בפסיקתא רבתי (מהדו' איש שלום) פרק יד ופרק לא. וכן גילה רבנו האר"י ז"ל שקבר חולדה הוא על הר הזיתים, וקברה היה בתוך ירושלים כדאיתא בתוספתא בנגעים פ"ו. וכ"כ הכפתור ופרח הרדב"ז ומהרימ"ט ועוד. [ובלו"ג לקראת חדש אב [אם ח"ו עד אז לא יבוא משיח צדקינו] אכתוב ראיות דיון זה באורך ואשלח למכון]. אלא שאין כל הוכחה שגם מקום קבר חולדה נתקדש אלא שהמקום נקרא ירושלים, ולכן הדין נותן לפנות משם את הקברים אע"פ שלא נתקדש המקום, כמ"ש מהרימ"ט, והארכנו בזה בתנובות שדה (גליון 20). וכיון שכן נראה שבית פאגי שבהר הזיתים ושבגיחון אינם ב' מקומות אלא מקום אחד, שהרי ב' הבצעים שהיו בהר המשחה אחד למעלה ואחד למטה הם האחד בראש הר הזיתים והאחד בתחתיתו, וא"כ בית פאגי זה הוא ממש כמו שכתבתי במאמרי (בגליון 26) שחומתו המערבית היא חומת ירושלים המקודשת והיה שם כפר שנקרא בית פאגי. וצריך לומר שנקרא גם על שם ירושלים ודינו כדין ירושלים לענין פנוי הקברות. ומסתבר מאוד לומר כן שהרי מכל המקומות שהזכרתי בגליון 26 משמע שבית פאגי היה משמש את תושבי ירושלים ללינה וכו', ע"ש. וא"כ בדין הוא שיתפנו משם הקברות. וא"כ כאמור לא היה בית פאגי רק "על" הר הזיתים עצמו.

ובאמת אין כל צורך לומר שהיה עוד מקום שנקרא בית פאגי. אלא שכדי ליישב דעת רבותינו הראשונים כתבנו לומר לומר שהיו ב' מקומות שנקראו בית פאגי, ואותו שנתקדש היה סמוך למקדש ואפו בו חלות תודה וכו' כמ"ש הרמב"ם בפיה"מ כמובא בדברינו שם, ולא מסתבר כלל להרחיק את המקום רחוק כל כך מהר הבית כמובן. ועוד הרי הקברות העתיקים נתגלו בשפולי הר הזיתים מזרחית לגיחון, מה שמוכיח שהחלק הדרומי של ההר לא היה בכלל ירושלים מעולם, ודווקא מול הר הבית ממש היה המקום שהוסיפו בו את הבצעים. וכן כתב והוכיח באורך בספר הר הקדש (עמ' כא-כד). ואם באנו למידה זו לשער היכן מקומו של בית פאגי, שכן נתקדש, ניתן לומר שבית הבצעים הם הם ב' המקומות שנקראים בית פאגי, המערבי שנקרא תחתונה נתקדש, והוא מקום קטן יחסית, המזרחי שנקרא עליונה לא נתקדש, והיה שם כפר גדול כאמור.

והאמת שהנוצרים הם שאמרו שבית פאגי הוא על הר הזיתים, ויש להם שם בית תיפלות על שם המקום בית פאגי (כמובא באנציקלופדיה ולנאי). אבל קשה מאוד בעיני להתחשב בדבריהם, ולדידי חזי לי שחכמי ישראל מעולם החשיבו כמאן דליתא, וטעמם ונמוקם עמם, כי סבבנו בכחש אשר פיהם דבר שוא, שהרי עד מסעי הצלב [לפני כשמונה מאות שנה] לא היה לנוצרים בירושלים לא בית ולא קבר. ואפי' מקום קבר הצלוב שנוי אצלם במחלוקת המינים [והאמת כי בטבריה נצלב, נתפגר, נגרר ונקבר, כמ"ש בקטעי מדרש מעשה ישו. גנזי שכטר ח"א 332]. ומניין נודע להם "מסע היסורים" של הצלוב שר"י וסיפור האתון וכו', אין זה אלא כשאר הבליהם אשר רק סכל ופתי יאמין להם. ומה לי להאריך הרי כל הנצרות כולה בנויה שקר על שקר מסיפור הולדת הצלוב ואמו הארורה שר"י ועד ימינו שהולכים ומתאימים את ספורי הבליהם לפי רוח הזמן. וגם הרי ולנאי עצמו כותב שבאיזור בית תיפלותם בבית פאגי יש קברי ישראל מתקופת בית שני, א"כ לא היה במקום זה כפר יהודי מעולם.

עוד אשוב ואומר כי מה שחזר וכתב שער דוד היא באיזור הגיחון, אמנם זו היא הדיעה הרווחת כיום. אבל כבר כתבתי בתנובות שדה גליון 20 שדעת חכמי ישראל הכפתור ופרח ורבנו האר"י והרדב"ז ומהרי"ט ומהר"ם בן חביב ומרן חיד"א ועוד, שער דוד היא באיזור מגדל דוד וקבר דוד הידוע במסורת מאבותינו. וכפי שכותב גם יוסף בן מתתיהו. והדעה האומרת שער דוד היא באיזור הגיחון אינה אלא דעת חוקר אנגלי גוי. שמצא איזה קיר אבנים והחליט שהוא שרידי ארמון המלך דוד, ובאמת כל העובר משתומם, איך החלוטו שהקיר הוא שרידי ארמון ועוד ארמון דוד. וכל מה שטען על דברי חכמי ישראל שהבאנו בתנובות שדה גליון 21 הוא ששלח אותנו לעיין בדברי ולנאי וצפריר, עד שנעיין שם נלמד ונשמע לחכמי ישראל ומסורת אבותינו.

הכ"ד הצעיר ד.א. ס"ט

מהנעשה במכון

המכון למצוות התלויות בארץ - בתנופה

בימים אלו, בס"ד, מסתיימות ההכנות לקראת פתיחת החווה החדשה - במושב בית עוזיאל - אשר לה מועבר המכון למצוות התלויות בארץ.

כסף רב ועמל גדול הושקע בתכנון החווה, אשר תכלול את בית המדרש - ללימוד תורת ארץ ישראל, חדרי תצוגה ומבקרים, משרדי המכון, חוות מחקר והדגמה, טאבון לאפיית פיתות ומתקן ללישה וניפוי. כמו כן נשתלו בחווה עצי שבעת המינים, ארבעת המינים ושטחי הדגמה לכלאים, ולערלה, מצעים מנותקים ושטחי גידול ירקות ללא חרקים.

החווה משתרעת על שטח של כ - 5 דונם, ובה ניתן יהיה לבקר - בתיאום - בכל ימות השנה.

מייעודי הקמת החווה לשמש מרכז ללימודי תורת מצוות הארץ, הדגמתם והמחשתם.

בימים אלו יישלח על ידי מנכ"ל רשת החינוך התורני הרה"ג הרב משה מאיה שליט"א מכתב/חוזר לכל מנהל/ת בתי הספר והתתי"ם לבא לבקר בחווה, ולהערך לקראת שנת השמיטה הבאה עלינו לטובה - אמן. מפעל גדול זה הוא המשך למאמצי המכון לשמש מגדל אור להחדרת הידע על מצוות הארץ בכל חלקי האוכלוסיה, ובעיקר לתלמידים הי"ו. המכון ממזמין את המנהלים ותלמידיהם, את רכזי השיעורים ומגידי השיעורים, ובכלל את הציבור הרחב, בקבוצות ובאופן אישי, לבוא ולבקר בחווה להשכיל וללמוד.

סרט לימודי על מצוות התלויות בארץ

במסגרת התוכניות הרחבות להחדרת המודעות והידע על מצוות התלויות בארץ, ביצע המכון בשנתיים האחרונות שני פרויקטים ייחודיים. הראשון הספר על כל מצוות התלויות בארץ, ספר "זמרת הארץ", שיצא גם בשיתוף רשת החינוך התורני, והשני - סרט / תקליטור המבוסס על הספר "זמרת הארץ", ובו תמצית מהות כל המצוות בתיאור חי, ברור וקליט.

כהכנה לסרט הקדיש המכון חודשים רבים של צילומים בוידאו, על כל ההיבטים ההלכתיים של כל מצוות הארץ, כמו כן נכתב התסריט - כשהוא מבוסס כנ"ל על ספר "זמרת הארץ" - ובוצע על ידי קריינות מקצועית וברורה.

אורכו של הסרט כ - 30 דקות, כאשר בסיום הצפיה בו קולט הצופה את כל המכלול הרחב של מצוות הארץ בצורה מעניינת, מלאת צבע וחיים. אין כל ספק, שכהנה ללימוד מצוות הארץ יכול לשמש סרט זה כמבוא נפלא, וכן גם כסיכום לימוד מצוות הארץ. הסרט מיועד לכל מי שמעוניין להבין וללמוד את מצוות הארץ, החל בילדי התנ"ם ובתי ספר, צוותי מורים ועמך ישראל.